

परिच्छेद एक

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय

पठनबोध मौन पढाइको एउटा महत्वपूर्ण क्रियाकलाप हो । लेखकले अभिव्यक्त गरेका लिखित विचारलाई पाठकले पढेर बोध गर्नुलाई पठनबोध भनिन्छ । अर्थात् कुनै अंश पढेर त्यसमा निहित विभिन्न विषयवस्तुलाई आत्मसात् गर्नु नै पठनबोध हो । पठनबोधमा पाठकले सामान्यतया लिखित वा मुद्रित सामग्रीमा लेखकले अभिव्यक्त गरेका अर्थ वा विभिन्न तत्त्वलाई एकसाथ आफ्नो मस्तिष्कमा धारण गर्छ । बोधमा वक्ता र बोद्धाको संलग्नता रहने हुनाले अर्थगत र भाषागत दोहोरो प्रक्रिया रहन्छ । वक्ताद्वारा अभिव्यक्त विचार जुन भाषिक र अर्थगत संरचनाअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ त्यसको पूर्वानुभव बोद्धामा नभए बोधको सम्भावना हुँदैन । बोद्धामा वक्ताको अर्थगत तथा भाषागत संरचनाको सामर्थ्य वा अनुभव जति प्रबल भयो त्यति बोधको मात्रा पनि प्रबल हुँदै जान्छ । समग्रमा बोध कुनै भाषिक व्यवस्थाअन्तर्गत अभिव्यक्त विचारलाई ग्रहण गर्ने महत्वपूर्ण प्रक्रिया हो ।

पठनबोधलाई सामान्यतया अभिधात्मक तह, व्याख्यात्मक तह, समीक्षात्मक तह र सिर्जनात्मक तह गरी चार तहमा वर्गीकरण गरिएको छ । अभिधात्मक तहमा बोद्धाले प्रस्तुत सन्दर्भमा अभिव्यक्त शब्द, वाक्य र विचारको शाब्दिक अर्थ मात्र खोज्दछ । व्याख्यात्मक तहमा लेखकले सिधा नभनेको तर त्यसमा अन्तर्निहित विचारहरूको अनुमान गरिन्छ । समीक्षात्मक तहमा पठित सामग्रीको सत्यता तथा उपयुक्ततालाई केलाएर हेरिन्छ । सिर्जनात्मक तहमा बोद्धाले भाषामा अन्तर्निहित अभिप्रायलाई आफ्नो जीवनका विविध सन्दर्भमा प्रयोग गर्ने सामर्थ्य हासिल गर्दछ ।

तल्ला कक्षाहरूमा अभिधात्मक तथा व्याख्यात्मक तहका पठनबोध अभ्यासमा जोड दिनु पर्दछ भने उपल्ला कक्षाहरूमा समीक्षात्मक तथा सिर्जनात्मक बोधसम्बन्धी अभ्यास गराउनु उपयुक्त हुन्छ । प्रारम्भिक तहमा पठनबोध अभ्यासका लागि सस्वर पठनका माध्यमले अगाडि बढ्नु परे पनि विद्यार्थीहरू लेख्य भाषासँग परिचित भइसकेपछि मौन पठनतर्फ अग्रसर गराउँदै लैजानु उपयुक्त हुन्छ ।

विद्यार्थीहरूमा संज्ञानात्मक क्षमताको वृद्धि गर्नु, शब्द भण्डार क्षमताको वृद्धि गर्नु, व्याकरणात्मक क्षमताको विकासमा मद्दत पुर्याउनु, स्वाध्ययन क्षमताको बानी बसाल्नु, बौद्धिक क्षमताको विकासका साथै व्यक्तित्व विकास गर्न मद्दत पुर्याउनु पठनबोधको प्रयोजन हो । अतः विद्यार्थीहरूमा पठनबोध क्षमता बढाउनका लागि पठनबोध शिक्षण गराउँदा के-कस्ता कार्यकलाप अपनाउन सकिन्छ, भनी अध्ययन गर्नु नितान्त आवश्यक देखिने हुँदा प्रस्तुत 'कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन' शीर्षक शोधकार्य यसैमा केन्द्रित रहेको छ ।

१.२ समस्याकथन

प्रस्तुत शोधकार्य 'कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन' मूल समस्यामा केन्द्रित रहेको छ । मूल समस्यासँग सम्बद्ध भएर आउने अन्य समस्याहरूलाई पनि निराकरण गर्ने प्रयास गरिएको छ । यस अध्ययनका मूल समस्याहरू बुँदागत रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता के-कस्तो छ ?
- (ख) उक्त कक्षामा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको लैङ्गिकता, विद्यालयको प्रकृति र भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा पठनबोध क्षमता के-कस्तो छ ?

१.३ शोधको उद्देश्य

नवलपरासी जिल्लामा कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन गर्नु नै प्रस्तुत शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । यस अध्ययनका उद्देश्यहरू बुँदागत रूपमा निम्नलिखित रहेका छन् :

कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता पहिल्याउनुका साथै दृष्टांश पाठ्य सामग्रीको बोध परीक्षणको अध्ययन गर्दै विद्यार्थीहरूको लैङ्गिकता, विद्यालयको प्रकृति र भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा पठनबोध क्षमताको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु ।

१.४ शोधको सान्दर्भिकता र उपादेयता

पठनबोध क्षमता शिक्षा जगत्को एउटा महत्त्वपूर्ण पाटो हो । पठनबोधले भाषिक क्षमताको मात्र होइन विभिन्न विषयको ज्ञान आर्जनमा पनि सहयोग पुर्याएको हुन्छ । विद्यार्थीमा पठनबोध क्षमतासम्बन्धी आवश्यक विकास नभएको खण्डमा सम्बन्धित तहको

लागि निर्माण गरिएको पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू पनि पुरा हुन सक्दैनन् । पठनबोध क्षमताको अध्ययनले सम्बन्धित कक्षाको पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षण सामग्री आदिको स्थिति के-कस्तो छ ? पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू के-कति पुरा भए वा भएनन् ? उक्त क्षेत्रका कुन-कुन पक्षमा के-कस्ता सुधार ल्याउनु पर्छ ? आदि जस्ता कुराहरूको जानकारी प्राप्त हुन सक्छ । पठनबोध क्षमताको अध्ययनबाट पाठ्यक्रम निर्मातालाई पाठ्यक्रम सुधार एवम् परिमार्जन गर्नमा, पाठ्यपुस्तक लेखकलाई उद्देश्यमूलक एवम् प्रभावकारी विषयवस्तु चयन गर्नमा, शिक्षकलाई विद्यार्थीको स्तरसापेक्ष स्तरीय शिक्षण गर्नमा, शिक्षण र सिकाइ प्रभावकारी बनाई अगाडि बढाउन र मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार गर्न समेत मद्दत पुग्दछ ।

समग्रमा विद्यार्थीको क्षमतालाई बुझेर सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी, व्यवस्थित एवम् उद्देश्यपूर्ण बनाउनमा सहयोग पुग्ने हुँदा यस अध्ययनको महत्त्व गहेको छ ।

१.५ शोधकार्यको सीमाङ्कन

शोधकार्य व्यवस्थित किसिमले अगाडि लैजानको लागि अनुसन्धानको क्षेत्र स्पष्टसँग किटान गरिएको छ । पठनबोध सम्बन्धी सम्पूर्ण पक्षहरूको र सबै ठाउँका विद्यार्थीको अध्ययन गर्ने समय, श्रम र स्रोतको अभाव हुनाले यस अध्ययनका लागि निम्नलिखित सीमा निर्धारण गरिएको छ :

- (क) नवलपरासी जिल्ला अन्तर्गतका पाँच सामुदायिक र पाँच संस्थागत विद्यालयका कक्षा आठमा अध्ययनरत १०० जना विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको मात्र अध्ययन गरिएको छ ।
- (ख) प्रस्तुत १०० जना विद्यार्थीहरूको लैङ्गिकता, भाषिक पृष्ठभूमि र विद्यालयको प्रकृतिका आधारमा मात्र अध्ययन गरिएको छ ।
- (ग) दृष्टांश पाठ्यसामग्रीबाट लामो प्रश्न तयार गरी विद्यार्थीहरूको परीक्षण गरिएको छ ।
- (घ) प्रस्तुत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको परीक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक परिचय

२.१ पूर्वकार्यको समीक्षा

पूर्वकार्यको समीक्षा भन्नाले उक्त शोधकार्यसँग सम्बन्धित विषयवस्तुमा त्यसभन्दा पहिला भएका अध्ययन अनुसन्धानको समीक्षा गर्नुलाई बुझिन्छ । यसले पूर्व अध्ययनहरूका सबल र दुर्बल पक्षहरू केलाउँदै सकारात्मक पक्षको अवलम्बन र नकारात्मक पक्षको सुधारसहित नयाँ तरिकाले आफ्नो अनुसन्धानलाई अगाडि बढाउन सहयोग पुर्याएको छ । यद्यपि पूर्वकार्यको समीक्षा भनेको इतिहासलाई हेरेर वर्तमानलाई डोच्याउँदै भविष्यको बाटो देखाउने कार्य हो ।

पूर्वकार्यको समीक्षाबाट अनावश्यक पुनरावृत्तिको सम्भावना नहुने, आवश्यक कार्यमा अल्मलिन नपर्ने, नयाँ-नयाँ कार्य थालनीका लागि सैद्धान्तिक आधार र पृष्ठभूमि प्राप्त हुने, आफूले प्राप्त गरेका तथ्य तथा तथ्याङ्कहरूको व्याख्या, विश्लेषणका लागि आधार प्राप्त हुने जस्ता महत्त्वपूर्ण उपलब्धिहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ । शोधपत्रमा अनुसन्धान गर्न खोजेको क्षेत्रमा अध्ययनको गहिराईमा पुग्नको लागि त्यस क्षेत्रमा अध्ययन हुन नसकेका बाँकी विषयवस्तुमा के-कस्ता विषयहरू छन् तिनको पहिचान गर्न र अध्ययनको आधार निर्माण गर्न पनि पूर्वकार्यको अध्ययन गर्नु पर्दछ 'नवलपरासी जिल्लाको कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन' शीर्षकसँग सम्बन्धित पूर्वकार्यको समीक्षालाई पुस्तक समीक्षा र सम्बद्ध शोध समीक्षा गरी निम्नानुसार चर्चा गरिएको छ :

२.१.१ सम्बद्ध पुस्तक समीक्षा

कुनै पनि कार्यको सफलताका लागि सम्बन्धित क्षेत्रमा त्यो विषयमा अगाडि के-कस्ता अनुसन्धानहरू भएका छन्, त्यसको आधिकारिक तथा पूर्वकार्यको अध्ययन गर्नु नितान्त आवश्यक हुन्छ । अध्ययनको विश्वसनीयता र वैधताका लागि पनि पूर्वकार्य समीक्षा आवश्यक हुने गर्दछ । शोधपत्रमा अनुसन्धान गर्न खोजेका क्षेत्रमा अध्ययनको गहिराईमा पुग्नको लागि त्यस क्षेत्रमा अध्ययन हुन नसकेका बाँकी विषयवस्तुमा के-कस्ता विषयहरू

छन् तिनको पहिचान गर्न र अध्ययनको आधार निर्माण गर्न पनि पूर्वकार्यको अध्ययन गरिएको छ ।

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५७) द्वारा लिखित *नेपाली भाषा शिक्षण* (चौ.संस्क.) नामक पुस्तक पठनबोध शीर्षक दिई यसअन्तर्गत पठनबोध परिचय, पठनबोधको महत्त्व र आवश्यकता, पठनबोध शिक्षाका कार्यकलापहरू, पठनबोधका लागि सामग्री आदि उप-शीर्षक दिइएका छन् । अतः उक्त पुस्तक यस शोध अध्ययनका पठनबोधसम्बन्धी सामग्री सङ्कलनका लागि उपयोगी रहेको छ ।

अधिकारी (२०६३) द्वारा लिखित *नेपाली भाषा शिक्षण* नामक पुस्तकमा भाषा शिक्षणका विभिन्न पक्षहरूका बारेमा चर्चा गरिएको छ । यसमा पढाइ शिक्षणका कार्यकलापअन्तर्गत पठनबोध शिक्षणलाई जोड दिइएको छ । पठनबोधको अभ्यासका लागि विभिन्न सामग्रीहरू प्रस्तुत गर्ने क्रममा बोध प्रश्नमा प्रत्यक्ष वा सतही प्रश्न, निचोडमूलक प्रश्न, अनुमानात्मक वा सम्भावनात्मक प्रश्न र समीक्षात्मक प्रश्न गरी चार किसिमका प्रश्न आवश्यक पर्ने कुराको जानकारी दिइएको छ । यसमा पठनबोधका लागि विभिन्न कार्यकलाप अपनाउन सकिने कुराको चर्चा भएको पाइन्छ । यस पुस्तक यस शोधको अध्ययनका क्रममा प्रश्न निर्माण एवम् पठनबोधका विभिन्न पक्षहरूको सामग्री सङ्कलनको लागि उपयोगी रहेको छ ।

शर्मा र पौडेल (२०६३) को सह-लेखनमा तयार पारिएको *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण* नामक पुस्तकमा पठनबोध शिक्षणका बारेमा विभिन्न उप-शीर्षकमा चर्चा गरेको पाइन्छ । यसमा पठनबोध शिक्षणअन्तर्गत पठनबोधको प्रयोजन, उपयोग, सामग्री छनोट, कार्यकलापहरू, शिक्षण क्रम जस्ता महत्त्वपूर्ण कुराहरूको जानकारी प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त पुस्तकले शोध निर्माणको क्रममा सामग्री सङ्कलनमा सहयोगी बनेको छ ।

ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६५) द्वारा *नेपाली भाषा शिक्षण परिचय र प्रयोग* भन्ने पाठ्यपुस्तकमा पठनबोधको परिचय, महत्त्व र आवश्यकता, मौनवाचन वा पठनबोध सञ्चालन गर्दा विचार पुऱ्याउनु पर्ने कुराहरू पठनबोधका लागि मौनपठनको उपयोगी सामग्री छनोट कार्यकलापहरू, शिक्षणक्रम, पठनबोध गराउनुअघि गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरूको बारेमा चर्चा गरिएको छ । यसैले यस पुस्तकले शोधको निर्माण गर्ने क्रममा पठनबोध सम्बन्धी जानकारी उपलब्ध गराउने कार्य गरेको छ ।

२.१.२ सम्बद्ध शोधको समीक्षा

यस शोधकार्यसँग सम्बन्धित शोधको समीक्षा यस प्रकार गरिएको छ :

घिमिरे (२०५६) द्वारा 'हाम्रो नेपाली किताब कक्षा आठको बोधगम्यता अध्ययन' शीर्षकमा अध्ययन गरिएको पाइन्छ । उक्त अध्ययन कक्षा आठका विद्यार्थीहरूको लागि *हाम्रो नेपाली किताब* बोधगम्य भए-नभएको अध्ययन गर्ने उद्देश्य राखी गरेको पाइन्छ । यो अध्ययन परोक्ष रूपमा भए पनि पठनबोध क्षमतासँग सम्बन्धित देखिन्छ । सो अध्ययनको पुस्तक कम बोधगम्य भएको निष्कर्ष हेर्दा भाषिक तथा क्षेत्रगत आधारमा कुनै समूहको लागि बोधगम्य हुनु र कुनै समूहको लागि बोधगम्य नहुनुको अर्थ *हाम्रो नेपाली किताब* कक्षा आठको बोधगम्यता अध्ययनमा नमुना छनोट गरिएका क्षेत्रका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको उपर्युक्त विकास नभएको भन्न सकिन्छ । प्रस्तुत शोधकार्य यस शोध अध्ययनको निर्माण गर्न पठनबोधसम्बन्धी विविध पक्षहरूको जानकारी गराउन सहयोगी रहेको छ ।

गौतम (२०६०) द्वारा 'कक्षा नौमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन' भन्ने शीर्षकमा शोधकार्य पुरा गरिएको पाइन्छ । दाङ, सल्यान जिल्लाका कक्षा नौमा अध्ययनरत १२० जना विद्यार्थीहरूमा गरिएको उक्त अध्ययनमा विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता पहिल्याउनु, भाषिक पृष्ठभूमि, लैङ्गिकता, क्षेत्रीय र स्थानीयताका आधारमा कक्षा नौका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको पहिचान गर्नु, पठनबोध क्षमताको अभिवृद्धिका लागि आवश्यक सुझाव पेश गर्नु जस्ता प्रमुख विषयहरूमा केन्द्रित रहेको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा नेपाली मातृभाषीभन्दा दोस्रो भाषी, तराईवासीभन्दा पहाडीया र सहरीयाभन्दा ग्रामीण विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता कमजोर देखिन्छ । यसका साथ-साथै उक्त अध्ययनमा कक्षा नौमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता कमजोर रहेको देखिन्छ । यस शोधले विद्यार्थीहरूको पठनबोधसम्बन्धी विभिन्न आधारहरू (लैङ्गिकता, विद्यालयको प्रकृति र भाषिक पृष्ठभूमि) को अध्ययनमा सहयोगी रहेको छ ।

के.सी. (२०६४) द्वारा 'लमजुङ जिल्लाका कक्षा छमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन' शीर्षकमा अध्ययन भएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा लमजुङ जिल्लाका कक्षा छमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता पहिल्याउनु, स्थानीयता, भाषिक पृष्ठभूमि, लैङ्गिकता, विद्यालयको प्रकृतिको आधारमा उक्त विद्यार्थीहरूको दृष्टांश

पाठ्य उद्धरणका बीच पठनबोध क्षमताको तुलनात्मक स्थिति पहिचान गर्नु जस्ता प्रमुख उद्देश्यहरूमा केन्द्रित रहेको पाइन्छ । लमजुङ जिल्लाका तीन निजी र तीन सरकारी विद्यालयमा कक्षा छमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको गाउँभन्दा सहरका, नेपाली मातृभाषीभन्दा नेपाली दोस्रो भाषी र सामुदायिक विद्यालयभन्दा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता उच्च रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । उक्त शोधको माध्यमबाट विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमतासम्बन्धी जानकारी सङ्कलन गर्न सहयोगी बनेको छ ।

दौत्याल (२०६४) द्वारा तयार पारिएको 'कक्षा दशमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको निबन्ध लेखन क्षमताको अध्ययन' नामक शोधकार्य प्रस्तुत शोध शीर्षकसँग मिल्दो अनुसन्धान अध्ययन हो । प्रस्तुत शोधको अध्ययनमा उद्देश्यहरू कक्षा दशमा अध्ययनरत सरकारी र निजी विद्यालयका विद्यार्थीहरूको निबन्ध लेखन क्षमताको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु, पहिलो भाषी नेपाली र दोस्रो भाषी नेपाली विद्यार्थीहरूको निबन्ध लेखन क्षमताको तुलनात्मक अवस्था अध्ययन गर्नु, उनीहरूको कमी-कमजोरी पत्ता लगाई निराकरण गर्नु तथा सुझाउ दिइनु रहेका छन् । प्रस्तुत शोधमा क्षेत्रीय सामग्री सङ्कलन विधिद्वारा कञ्चनपुर जिल्लाका सरकारी र निजी विद्यालयका विद्यार्थीहरूको निबन्ध लेखन क्षमतालाई अँल्याइएको छ । कञ्चनपुर जिल्लाका आठवटा विद्यालयहरूका जम्मा ८० जना विद्यार्थीहरूमा यो अध्ययन केन्द्रित छ । यसप्रकार प्रस्तुत शोधमा सरकारी विद्यालयका तुलनामा निजी विद्यालयका विद्यार्थीहरूको निबन्ध लेखन क्षमता स्तरीय र उच्च रहेको, पहिलो नेपाली भाषी विद्यार्थीहरूको तुलनामा दोस्रो नेपाली भाषी विद्यार्थीहरूको लेखन क्षमता कमजोर रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । निबन्ध लेखन सम्बन्धी देखा परेका कमी-कमजोरी पहिचान गरी उक्त कमी-कमजोरीका लागि निराकरणार्थ आवश्यक सुझाउहरू पनि प्रस्तुत गरिएको छ । यस शोधले सम्बन्धित शोधको लागि विधि र प्रक्रिया अवलम्बन गर्न सहयोग गर्नेछ ।

पौडेल (२०६५) द्वारा 'नवलपरासी जिल्लाका कक्षा छ पूरा गरेको विद्यार्थीहरूको निबन्ध लेखन क्षमताको अध्ययन' नामक शोधकार्य प्रस्तुत शोध शीर्षकसँग मिल्दो अनुसन्धान अध्ययन हो । प्रस्तुत शोधको अध्ययनको उद्देश्य विद्यार्थीहरूको निबन्ध लेखन क्षमताको अवस्था पहिल्याउनु तथा निबन्ध लेखन सम्बन्धी देखिएका कमी-कमजोरीलाई निराकरण गर्न आवश्यक सुझाउ दिनु रहेका छन् । प्रस्तुत शोधमा क्षेत्रीय सामग्री सङ्कलन विधिद्वारा नवलपरासी जिल्लाका अर्घौली, कुमारवर्ती, कोल्हुवा, कावासोती, देउराली र पिठौली गा.वि.स. अन्तर्गत दशवटा सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूको

निबन्ध लेखन क्षमताको भिन्नतालाई प्रष्ट्याइएको छ । यसप्रकार प्रस्तुत शोधमा सामुदायिक विद्यालयको तुलनामा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूको निबन्ध लेखन क्षमता स्तरीय र उच्च रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । यस शोधले सम्बन्धित शोधको लागि शोध विश्लेषणको आधार निर्धारण गर्दछ ।

भण्डारी (२०६६) द्वारा 'कक्षा चारका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । उक्त प्रतिवेदनमा कक्षा चारका विद्यार्थीको पठनबोध क्षमताको पहिचान गर्नु, पठनसीप परीक्षण पश्चात् उक्त सीप अभिवृद्धि गर्न सुझाव प्रदान गर्नु जस्ता मुख्य उद्देश्यहरू राखिएको छ । यस शोधले विद्यार्थीहरूमा स्वाध्ययन क्षमता र बौद्धिक क्षमताको विकास के-कसरी गर्न सकिन्छ ? संज्ञानात्मक क्षमताको वृद्धिले व्यक्तित्व विकासमा कसरी मद्दत पुऱ्याउँछ भन्ने बारेमा जानकारी दिइएको छ । यस शोधको अध्ययनबाट गर्न लागिएको शोधकार्यमा शोधविधि छनोटदेखि सैद्धान्तिक अवधारणा बसाल्न पनि सहयोग पुगदछ ।

पौडेल (२०६७) द्वारा 'पर्वत जिल्लाका कक्षा दशमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरेको पाइन्छ । उक्त शोधमा पर्वत जिल्लाका कक्षा दशमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको स्थानीयता, भाषिक पृष्ठभूमि, लैङ्गिकता, विद्यालयको प्रकृतिको आधारमा पठनबोधसम्बन्धी स्थिति पहिल्याउने उद्देश्य रहेको छ । यस अध्ययनमा विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता विकास गराउन विद्यार्थी सहभागिता तथा सक्रियतामा जोड दिनु पर्ने, कक्षा शिक्षणमा विविधताका साथै पठनबोधसम्बन्धी क्रियाकलाप समावेश गरिनु पर्ने जस्ता कुराहरूको जानकारी दिइएको छ । यस शोधले पठनबोधसम्बन्धी विद्यार्थीहरूको विविध स्थितिहरू पहिल्याउन सहयोग पुऱ्याउँछ ।

पन्त (२०६७) द्वारा 'रसुवा जिल्लाका कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य पुरा गरेको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा जातीयता, भाषिक पृष्ठभूमि, विद्यालयको प्रकृति र लैङ्गिकताका आधारमा केन्द्रित रहेको छ । उक्त अध्ययनबाट दृष्टांशभन्दा अदृष्टांश पठनबोध क्षमता कम रहेको, सहरकाभन्दा ग्रामीण विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता कमजोर रहेको, दोस्रो भाषीभन्दा मातृभाषी विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता उच्च रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । यस शोधले प्रस्तुत शोधको अध्ययनमा पठनबोधसम्बन्धी सैद्धान्तिक अवधारणा पहिल्याउन सहयोग गर्नेछ ।

दुङ्गाना, जोशी र बि.क. (२०६८) द्वारा 'चितवन जिल्लाका कक्षा दशमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन' शीर्षकमा लघु अनुसन्धान गरिएको छ । प्रस्तुत अनुसन्धानमा चितवन जिल्लाका तीनवटा सामुदायिक र तीनवटा संस्थागत उच्च माध्यमिक विद्यालय तथा कलेजका विद्यार्थीहरूलाई छनोट गरी अध्ययन गरिएको छ । यस शोधले सम्बन्धित शोधको लागि शोध विश्लेषणको आधार निर्धारण गर्दछ ।

यादव (२०६८) द्वारा 'कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य भएको छ । उक्त अध्ययनमा सप्तरी जिल्लाका कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीको विद्यालयको प्रकृति, भाषिक पृष्ठभूमि र लैङ्गिकताका आधारमा पठनबोध क्षमताको अध्ययन गरिएको छ । अध्ययनमा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता उच्च र सरकारी विद्यालयका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता कमजोर रहेको, भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा नेपाली मातृभाषीको पठनबोध क्षमता सन्तोषजनक र नेपाली दोस्रो भाषी विद्यार्थीहरूको कमजोर रहेको र छात्र समूहका विद्यार्थीका तुलनामा छात्रा समूहका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता उच्च रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । यस शोधकार्यले शोधविधिको छनोटदेखि शोध विश्लेषणमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

जवाली (२०६९) द्वारा 'कक्षा पाँचमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन' शीर्षकमा अध्ययन भएको छ । उक्त अध्ययनमा चितवन जिल्लामा कक्षा पाँचमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता पहिल्याउन स्थानीयता, भाषिक पृष्ठभूमि, विद्यालयको प्रकृतिलाई आधार मानिएको छ । उक्त अध्ययन विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पाठ्य सामग्रीका बीच पठनबोध क्षमताको तुलनात्मक स्थिति पहिचान गर्नु मुख्य उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ । यस अध्ययनमा प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता के-कस्तो छ ? पठनबोध क्षमता विकासमा के-कस्ता पक्षहरूले प्रभाव पारेका छन् र पठनबोध क्षमता अभिवृद्धि गर्न के-कस्ता उपाय तथा शिक्षण कार्यकलाप अपनाउन सकिन्छ भन्ने बारेमा जानकारी दिइएको छ । यस शोधकार्यले शोधविधिको छनोटदेखि शोध विश्लेषणमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

आचार्य (२०६९) द्वारा 'कक्षा सातमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन' शीर्षकमा अध्ययन भएको छ । उक्त अध्ययनमा चितवन जिल्लाको चैनपुर क्षेत्रमा अवस्थित तीन सामुदायिक र एक संस्थागत विद्यालय गरी चारवटा विद्यालयका ३० जना छात्र, ३० जना छात्रा गरी जम्मा ६० जना विद्यार्थी छनोट गरी अध्ययन गरिएको छ । उक्त

अध्ययनमा विद्यार्थीहरूको दृष्टांशभन्दा अदृष्टांश पठनबोध क्षमता कमजोर रहेको, छात्राकोभन्दा छात्रहरूको पठनबोध क्षमता कमजोर रहेको, मातृभाषी विद्यार्थीभन्दा दोस्रो भाषी विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता कमजोर रहको, सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीकोभन्दा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता उत्कृष्ट रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । यस शोधकार्यले शोधविधि र प्रक्रिया अवलम्बन गर्न मद्दत पुग्ने देखिन्छ ।

ओभा (२०६९) द्वारा 'सङ्खुवासभा जिल्लाका कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य पुरा गरिएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा विद्यार्थीहरूको बोध क्षमता पहिचान गर्नु मुख्य उद्देश्य रहेको पाइन्छ । यस अध्ययनमा सर्वेक्षण विधिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा सरकारी विद्यालयकाभन्दा संस्थागत विद्यालयका, नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीहरूभन्दा नेपाली दोस्रो भाषी विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता कमजोर रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । शोधको उद्देश्य चयन कार्यमा यस शोधकार्यको समीक्षाले सहयोग पुऱ्याउँछ ।

घिमिरे (२०६९) द्वारा 'भापा जिल्लाका कक्षा सातमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोधको क्षमताको अध्ययन' नामक स्नातकोत्तर तहको शोध शीर्षकमा गरिएको शोधअन्तर्गत भापा जिल्लामा रहेका सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयहरूमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता पहिचान गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा विद्यालयको प्रकृति, लैङ्गिकता, भाषिक पृष्ठभूमिलाई आधार मानिएको छ । उक्त अध्ययनमा सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूकोभन्दा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूको र त्यसमा पनि छात्राकोभन्दा छात्रको पठनबोध क्षमता बढी रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

पोखरेल (२०७२) द्वारा कक्षा नौमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन' शीर्षकमा अध्ययन भएको छ । उक्त अध्ययनमा गोरखा जिल्लाको कक्षा नौमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता पहिल्याउन विद्यालयको प्रकृति, भाषिक पृष्ठभूमि र लैङ्गिकतालाई आधार मानिएको छ । उक्त अध्ययनमा छात्र-छात्रा दुवैको मध्यमान मानक विचलनका आधारमा तुलना गर्दा छात्रभन्दा छात्राको बढी पठनबोध क्षमतामा विचलन पाइएको हुँदा समग्रमा छात्राको पठनबोध क्षमता छात्रकोभन्दा कमजोर रहेको, दृष्टांश उद्धरणमा छात्रको पठनबोध क्षमता बढी र अदृष्टांश उद्धरणमा छात्राको पठनबोध क्षमता बढी देखिएको, सामुदायिक विद्यालयको तुलनामा संस्थागत विद्यालयको पठनबोध क्षमता

समग्रमा राम्रो रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । शोधको उद्देश्य चयनदेखि सीमाङ्कन कार्यमा यस शोधकार्यको समीक्षाले सहयोग पुऱ्याउँछ ।

२.२ बोधको परिचय

बोध शब्द 'बुध' धातुमा 'ञ' प्रत्यय लागेर बनेको हो । जसको शाब्दिक अर्थ 'बुझ्नु' हुन्छ । कुनै लिखित वा मौखिक अभिव्यक्तिलाई पढेर वा सुनेर मूल आशय पहिल्याउनु बोधको कार्य हो । भाषाको आदानात्मक र प्रदानात्मक सीपमध्ये बोध आदानात्मक सीपअन्तर्गत पर्दछ । कुनै कुरा व्यक्त गर्नुभन्दा पहिले सो कुरा बुझ्नु पर्ने भएकाले बोधलाई अभिव्यक्तिको पूर्व शर्तका रूपमा लिनु पर्ने हुन्छ, किनभने व्यक्तिमा अभिव्यक्ति क्षमताको विकास सुरु हुनुभन्दा पहिले बोध क्षमताको विकास हुन थालेको हुन्छ । तसर्थ बोध बुझ्ने, सोच्ने र स्मरण गर्ने कार्य हो । अङ्ग्रेजीमा बोधलाई 'कम्प्रेहेन्सन' भनिन्छ । जसको अर्थ दिमागी कार्य, समझशक्ति, भाषिक क्षमताको विकास वा परीक्षणका निम्ति गरिने अभ्यास हुन्छ । *क्याम्ब्रिज अन्तर्राष्ट्रिय शब्दकोश*ले कुनै पनि अवस्था तथ्यको सचेत तथा पूर्णरूप बुझ्ने क्षमता तथा एउटा अभ्यास जसले प्रश्नहरू सोचेर अथवा पढ्न दिएर विद्यार्थीहरूले बुझाइलाई जान्ने प्रक्रिया भनी अर्थ्याएको पाइन्छ । बोधलाई निम्नलिखित परिभाषामा समेट्ने प्रयास गरिएको छ :

बोधको मुख्य तात्पर्य वक्ताले लेख्य वा कथ्य रूपमा प्रकट गरेका अभिव्यक्ति ग्रहण गर्नसँग सम्बद्ध छ । त्यसैले यसलाई ग्रहण शक्ति वा क्षमता पनि भनिन्छ (पराजुली, २०४९ : ११) । अरूका विचार वा अनुभूतिलाई राम्ररी ग्रहण गर्ने क्षमतालाई बोध भनिन्छ (पोखरेल, २०४९ : १७) । श्रुति अथवा पाठ्य, लेख्य, जुनसुकै माध्यममा व्यक्त भएको भाषिक व्यवस्था, शब्दार्थ, प्रसङ्ग र तिनका बीचको अन्तर सम्बन्ध बुझ्नु बोध हो (अधिकारी, २०५७ : ७८) । बोध भन्नाले सुनेर वा पढेर बुझ्ने क्षमता वा सीप, जान्ने वा बुझ्ने काम, समझ, जानकारी बुझिन्छ (नेपाली बृहद् शब्दकोश, २०५८ : ९२९) । कुनै लिखित भाषिक अभिव्यक्तिलाई पढेर बुझ्नुलाई पठनबोध भनिन्छ (ढुङ्गेल र दाहाल, २०५८ : १५७) । भाषिक सन्दर्भमा बोधको अर्थ सामान्यतः सुनेका र पढेका सामग्रीहरूको अर्थ बुझाइ भएपनि व्यापक रूपमा कुनै मौखिक, लिखित वा अमूर्त सन्देशको अभिप्राय बुझ्नु बोध हो (शर्मा र पौडेल, २०६० : १०७) । सुनेर, पढेर, हेरेर कुनै कुरा बुझ्ने काम वा क्षमता, ज्ञान, अनुभव, समझ, सोच, सम्झना, अनुभूति आदिलाई बोधका रूपमा अर्थ्याउन सकिन्छ (प्रा.ने.शा., २०६१ : ७३७) ।

‘बोध’ शब्द ‘बुध’ धातुमा ‘व’ प्रत्यय लागेर बनेको हो । जसको अर्थ बुझ्नु हुन्छ । बोध भाषाको आदानात्मक सीपअन्तर्गत पर्दछ । कुनै पनि लिखित वा मौखिक अभिव्यक्तिलाई पढेर वा सुनेर मूल आशय पहिल्याउनु बोधको कार्य हो । कुनै पनि कुरा व्यक्त गर्नुभन्दा पहिले सो कुरा बुझ्नु पर्ने भएकाले बोधलाई अभिव्यक्तिको पूर्वसर्तको रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ । किनभने व्यक्तिको अभिव्यक्ति क्षमताको विकास सुरु हुनुभन्दा पहिले बोध क्षमताको विकास हुन थालिसकेको हुन्छ । तसर्थ बोध बुझ्ने, सोच्ने र स्मरण गर्ने कार्य हो (पन्त : २०६६ : ११) । सुनेर, पढेर, बुझ्ने क्षमता वा सीप; जान्ने वा बुझ्ने काम; समझ; ज्ञान; जानकारी आदिलाई बोधका रूपमा अर्थात्उन सकिन्छ (नेपाली बृहत् शब्दकोश, २०६९ : ९२९) ।

माध्यमिक तहको अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशिकामा उल्लेख भएअनुसार बोध गर्ने प्रक्रियामा बोधकर्ताले अभिव्यक्तिको मनन गर्दै प्रस्तुत अभिव्यक्ति व्यक्त भएका विचार वा धारणासँग सम्बन्ध राख्छ र स्वीकार्यताका आधारमा छनौटद्वारा बोधतत्त्व खोजी त्यसलाई पक्रने कार्य गर्दछ ।

सामान्यतः भाषा सिकाइ शिक्षणका सन्दर्भमा भाषिक अभिव्यक्तिको बुझाइलाई बोध भनिन्छ । भाषिक पूर्व अनुभव र लिपिबद्धतासँगको परिचयमात्र बोधका लागि पर्याप्त हुँदैन । यसमा अभिव्यक्ति विचारसँगको पूर्वानुभवसमेत बोद्धामा केही न केही रूपमा हुनु आवश्यक मानिन्छ (अधिकारी, २०५९ : ११६) । बोधले भाषिक सामग्री (मौखिक : ध्वन्यात्मक र लिखित : लिपिबद्ध) मा अभिव्यक्त कुराको मौखिक अभिव्यक्तिमा ध्वन्यात्मक माध्यमबाट र लिखित अभिव्यक्तिमा चाहिँ लेख्य माध्यमबाट बोद्धाले प्राप्त गर्दछ ।

उपयुक्त विभिन्न परिभाषा एवम् अर्थका आधारमा बोध शब्दलाई बुझ्ने समझ, जानकारी, ज्ञान, अनुभव, सम्झना, सोच, अनुभूति, समझशक्ति, भाषिक क्षमताको विकास, सचेत तथा पूर्णरूपले बुझ्ने क्षमता, दिमागी कार्य, ग्रहणशक्ति आदिका रूपमा लिइएको पाइन्छ तापनि यस अध्ययनमा बोध, शब्द, पठनबोध सम्बन्धित भएकाले निष्कर्षमा हामी के भन्न सक्छौं भने लिपिबद्ध रूपमा उतारिएको भाषिक सामग्री आँखा र दिमागको उपयोगद्वारा गहन एवम् गम्भीर रूपमा अध्ययन गरी त्यसको सारतत्त्व, मूलमर्म वा विचार ग्रहण गर्न सक्ने खुबी वा क्षमता नै बोध हो । सामान्य अर्थमा बोध भन्नाले भाषा शिक्षण सिकाइका सन्दर्भमा भाषिक अभिव्यक्तिको बुझाइ हो भन्न सकिन्छ । बोधका लागि बोद्धामा पूर्वानुभवको केही न केही रूपमा जरुरत पर्दछ । यसरी बोध शब्दलाई बुझ्ने, क्षमता, जानकारी, ज्ञान, अनुभव, सम्झना, सोच, अनुभूति, समझ भाषिक क्षमताको विकास, ग्रहण

शक्ति आदिका रूपमा लिइएको पाइन्छ । यस अध्ययनमा बोध शब्द पठनबोधसँग सम्बन्धित रहेकाले निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ, भने लिपिवद्ध रूपमा उतारिएको भाषिक सामग्रीलाई गम्भीर रूपमा अध्ययन गरी त्यसको मूलमर्मको बुझाइलाई बोध भनिन्छ ।

२.३ बोधका प्रकारहरू

कुनै पनि कथ्य वा लेख्य सामग्री सुनेर तथा पढेर त्यसमा निहित तथ्यको ग्रहण गर्नु, त्यसमा प्रतिक्रिया व्यक्त गर्नु, खण्डन गर्नु, तर्क गर्नु, अनुमान गर्नु, संश्लेषण तथा विश्लेषण गर्नु नै बोध हो । मुख्यतः बोधका श्रुतिबोध र पठनबोध गरी दुई प्रकार रहेका छन् । जसलाई निम्नलिखित रूपमा चर्चा गरिन्छ :

२.३.१ पठनबोध

लिपिवद्ध भाषामा उतारिएका ज्ञान एवम् सूचनालाई पाठकले पढेर बुझ्नु नै पठनबोध हो । पठनबोधमा पाठकले सामान्यतः लिखित वा मुद्रित सामग्रीमा लेखकले अभिव्यक्त गरेका अर्थ वा विभिन्न तत्त्वहरूलाई एकसाथ आफ्नो मस्तिष्कमा धारण गर्दछ । पठनबोध प्रक्रियामा आँखा, दृश्यात्मक प्रतीक र अर्थानुसन्धान जस्ता तीन कुराको संलग्नता हुने हुँदा पठनबोधलाई एक जटिल एवम् चुनौतिपूर्ण मानसिक कार्य भन्न सकिन्छ । पठनबोध गर्ने क्रममा पाठकले अक्षर, शब्द, पदावली, र वाक्यको पहिचान आफ्ना अनुभवका आधारमा तिनको सङ्गठन र आफ्नो बोध क्षमताका आधारमा तिनको अर्थ लगाउने कार्य गर्दछ ।

भाषिक व्यवस्था अन्तर्गत अभिव्यक्त विचारलाई ग्रहण गर्ने महत्त्वपूर्ण माध्यम पठनबोध नै हो । बोधविनाको पढाइ प्रयोजन शून्य हुन्छ । पठनबोधमा दृश्यात्मक अभिव्यक्तिलाई पाठकले वैचारिक बिम्बमा परिणत गरी अर्थ पहिल्याउने काम गर्दछ । पठनबोधको मूल मर्म पनि यही हो । पठनबोध भाषिक व्यवस्थाअनुसार शब्दहरूको अर्थ निर्धारण गर्ने र उक्त अर्थलाई त्यस भाषाको व्यापक ढाँचासँग सम्बद्ध गराई लेखकका मनमा भएका सम्बन्धित विचारहरूको शृङ्खलामा उन्ने कार्य हुन्छ । पठनबोध प्रक्रियामा सर्वप्रथम आँखा र मस्तिष्कका सहायताले कुनै पनि वस्तुको ग्रहण गर्ने काम हुन्छ । त्यसपछि मस्तिष्कमा त्यसको अर्थ निर्माण भई प्रतीक बोध हुन्छ । पठनकलाको उत्कृष्ट रूप मौन पठन र त्यसको केन्द्रीय तत्त्व पठनबोध हो । लिपि चिह्नद्वारा उतारिएका सामग्रीहरूलाई पढेर बुझ्नु पठनबोध भएकाले उक्त कार्यका लागि समुचित मात्रमा उपयोगी बनाउन

यसलाई विद्यार्थीहरूले सीप अझ कलाको रूपमा हासिल गर्नुपर्ने हुन्छ । विद्यार्थीहरूमा जति बढी मात्रमा पठनबोध क्षमताको विकास हुँदै जान्छ त्यति नै भाषिक सीपमा प्रभाव पर्न सक्छ । पठनबोध क्षमता विकासका लागि केवल कक्षामा गराइने कार्यकलापहरू मात्र पर्याप्त हुँदैनन् । यसका लागि विद्यालयीय वातावरण, पुस्तकालय, वाचनालय आदिको प्रशस्त महत्त्व रहन्छ । यसका साथै पठनबोध क्षमता अभिवृद्धिका लागि विद्यार्थीका अभिरुचि तथा क्षमता अनुरूपका पाठ्य सामग्रीको उत्पादन र पढ्ने वातावरणको आवश्यकता हुन्छ । अतः पठनबोध क्षमता विकासका लागि विद्यालयका अवस्थाहरूका साथै विद्यालय बाहिरका विभिन्न अवसरहरू उपलब्ध गराउनु आवश्यक देखिन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६७ : १५१) । त्यसैले लिपि चिह्नद्वारा उतारिएका सामग्रीहरूलाई पढेर बुझ्नु पठनबोध भएकाले उक्त कार्यका लागि समुचित मात्रमा सीपकलाको माध्यमबाट उपयोगी बनाउन उपयोगी हुन्छ ।

२.३.२ श्रुतिबोध

श्रुतिबोध श्रवणकलासँग सम्बन्धित पक्ष हो । यसले वक्ताको मौखिक अभिव्यक्तिलाई स्रोताले सुनेर बुझ्ने प्रक्रियासँग सम्बन्ध राख्दछ । श्रुतिबोधले श्रवणकलाको विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । भाषाका ग्रहण र अभिव्यक्ति पक्षमध्ये श्रुतिबोध ग्रहण पक्षसँग सम्बन्धित मानिन्छ । श्रुतिबोधलाई अभिव्यक्तिको पूर्वसर्तका रूपमा लिइन्छ । बोध विहीन सुनाइ प्रायः निरर्थक सावित हुन्छ । बोध विनाको श्रुतिलाई वास्तविक सुनाइ भन्न मिल्दैन । श्रुतिबोध मौखिक भाषाको बोध भएकाले यसमा आवश्यकता अनुसार बोद्धाले हाउभाउ, अङ्ग सञ्चालन, लय, आघात जस्ता भाषिकेतर तत्त्वलाई मूल भाषिक अभिव्यक्तिसँग मिलाएर बुझ्ने कोसिस गर्नुपर्दछ । श्रुतिबोध विनाको अभिव्यक्तिमा अर्थको अनर्थ लाग्न सक्दछ । जुन कुरालाई राम्ररी सुनिँदैन, बुझिँदैन, त्यसलाई व्यक्त गर्न पनि सकिँदैन । जुन कुरा राम्ररी सुनिन्छ र बुझिन्छ । त्यसलाई सहज रूपमा व्यक्त गर्न सकिन्छ । श्रुतिबोधमा देखा पर्ने कमजोरीले गर्दा व्यक्तिको सोचाइ, बोलाइ र काम गराइमा समेत गलत असर पर्न जाने हुन्छ । यसको विकासले बोलाइ, सोचाइमा मात्र नभई पढाइ, लेखाइ जस्ता भाषिक सीपहरूको विकासमा निकै सहयोग पुग्दछ (अधिकारी, २०५७ : २६) । यसर्थ भाषाका ग्रहण र अभिव्यक्ति पक्षमध्ये श्रुतिबोध ग्रहण पक्षसँग सम्बन्धित मानिन्छ ।

विशेष गरी प्रारम्भिक कक्षाहरूमा विद्यार्थीहरूको ज्ञान आर्जन गर्ने एक मात्र महत्त्वपूर्ण माध्यम श्रुतिबोध नै हो भन्ने माथिल्ला कक्षाहरूमा पठनबोधको माध्यमबाट पनि ज्ञान आर्जन गर्न सकिने हुँदा यसको निर्भरता घट्दै जान्छ । तर पनि श्रुतिबोधको महत्त्व र

आवश्यकता कुनै न कुनै रूपमा रहिरहन्छ श्रुतिबोध ग्रहणात्मक सीपको पहिलो खुड्किलो हो (अधिकारी र शर्मा, २०६१ : ८८) । विद्यार्थीहरू जति बढी मात्रामा सुन्ने र सुनाउने अवसर पाउँछन् त्यति नै उनीहरूमा श्रुतिबोध क्षमताको विकास हुन सक्छ । श्रुतिबोध क्षमता विकासका लागि विद्यार्थीहरूको रुचि, क्षमता एवम् स्तरका आधारमा विभिन्न किसिमका कथा, कथांश, चुटुकिला, रोचक प्रसङ्गहरू तथा अन्य अंशहरूको सङ्कलन गरी उपयोग गर्न सकिन्छ ।

अन्त्यमा के भन्न सकिन्छ भने श्रुतिबोध भाषा शिक्षणको आधारशीला हो र ज्ञान आर्जनको आधारभूत माध्यम पनि हो । विद्यार्थीको वैयक्तिक सामाजिक विकासका दृष्टिकोणले श्रुतिबोध निकै महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । श्रुतिबोध सम्बन्धी कमजोरीले विद्यार्थीहरूको बोलाइ, पढाइ लगायत भाषा विकासका समग्र कार्यक्रममा समेत असर पर्न सक्छ । अतः श्रुतिबोधलाई भाषा विकास एवम् ज्ञान आर्जनको अपरिहार्य अङ्गका रूपमा लिइन्छ ।

२.३.३ दृष्टिबोध

कुनै वस्तु, तत्त्व वा पदार्थलाई हेरेर, अवलोकन गरेर विश्लेषण गरेर यस कुराको ज्ञान, विचार, प्रभावकारिता तथा मर्मलाई बुझ्नु दृष्टिबोध हो । दृष्टिबोधले श्रुति, पठन सीपबाट प्राप्त हुन नसकेका कुराहरूलाई पूर्णता दिन सक्छ (अधिकारी, २०५७ : १२५) । यसले विशेषतः ठोस तथा तरल पदार्थलाई आँखाका दृष्टिले अवलोकन गरेर र कुनै वस्तुप्रतिको सकारात्मक, नकारात्मक पक्षको बोध गर्दछ । यो सीप अर्को महत्त्वपूर्ण सीपका रूपमा परिचित छ । यसको सम्बन्ध आँखासँग हुने हुँदा आँखाले देखेका कुरा सकारात्मक वा नकारात्मक दुवै केलाई आवश्यक मात्रामा सकारात्मक पक्षको सहजतालाई स्वीकार्यतामा लिन्छ भने नकारात्मक कुरालाई बोध गरेर पनि हटाउने प्रयास गर्छ वा राम्रो कुराबाट आनन्दको आभास हुने बोध निर्माण गर्छ भने नराम्रो कुराको दृष्टि हुँदा डर, भय, घृणा, लज्जा आदि नकारात्मक संवेगको बोध हुन्छ ।

२.३.४ स्पर्शबोध

कुनै कुरालाई छोएर यसबाट प्राप्त हुने भाव स्पर्शबोध हो । दृष्टिबोधले ठम्याउन नसकेको र श्रुति, पठन आदिबाट प्राप्त अभिव्यक्तिले बोध गर्न नसक्ने अवस्थामा स्पर्शबोधले काम गर्छ (अधिकारी, २०५७ : १२६) । कुनै वस्तुलाई छोएर त्यस वस्तुको बनावट, रूपरेखाको बोध स्पर्शबोधबाट हुने भएकाले बोध क्षमताको यो महत्त्वपूर्ण आदानात्मक

सीपको रूपमा चिनिएको छ । स्पर्शले नरम, कडा, चिसो, तातो, खस्रो, चिल्लो आदिको बोध गराउने र वस्तुको गुण सम्बन्धी भाव बुझाउन सफल भएको छ ।

२.३.५ आस्वाद बोध

कुनै कुरालाई चाखेर प्राप्त हुने स्वादलाई आस्वाद बोध भनिन्छ । यसको सम्बन्ध जिब्रोसँग छ । कुनै वस्तुको स्वाद लिने क्रममा नुनिलो, गुलियो, अमिलो, पिरो आदि गुणलाई जिब्रोले मिठो नमिठोको बोध गराउने काम आस्वादको हो । आस्वादले मिठो नमिठोको बोध हुन्छ । जुन वस्तु वा पदार्थको बोध भाषाका अन्य सीपबाट हुन सक्दैन तत्र त्यस अवस्थामा व्यक्तिमा त्यस्ता वस्तुका गुण अवस्थाको बोध गराउने कार्य आस्वाद बोधले गर्छ । जिब्रोका लागि प्रिय वस्तुले मिठोको बोध गराउँदछ त्यसै गरी अप्रिय वस्तुले नमिठोको बोध गराउँछ (पोखरेल, २०७२ : १६) । जे भए पनि कुनै भोग्य वस्तुको गुणको बोध आस्वादले गर्छ ।

२.६.६ घ्राणबोध

घ्राणबोध भनेको जिब्राले लिएको आस्वादले पनि दिन नसक्ने बोध हो । जसमा नासिकाको सक्रिय सहभागिताले व्यक्तिलाई गन्ध सुगन्धको बोध गराउँछ (पोखरेल, २०७२ : १६) । नासिकाको लागि सुगन्धित वस्तु प्रिय लाग्छन् भने दुर्गन्धित वस्तु अप्रिय लाग्दछन् तापनि गन्ध सुगन्धको बोध भने यही घ्राण शक्तिबाट हुने भएकाले बोधको अर्को महत्त्वपूर्ण तत्त्व घ्राण पनि हो ।

२.४ पठनबोधका तहहरू

सामान्यतः पठनबोधलाई चार तहमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । जसलाई निम्नलिखित रूपमा सङ्क्षिप्त चर्चा गरिएको छ :

(क) अभिधात्मक तह

पठनबोधको पहिलो तह अभिधात्मक तह हो । यसमा बोद्दाले प्रस्तुत सन्दर्भमा अभिव्यक्त शब्द, वाक्य र विचारको शाब्दिक अर्थको मात्र अपेक्षा राख्दछ ।

(ख) व्याख्यात्मक तह

पठनबोधको दोस्रो तह व्याख्यात्मक तहमा बोद्दाले लेखकले सिधा नभनेको तर त्यसमा अन्तर्निहित विचारहरूको अनुमान गर्दछ ।

(ग) समीक्षात्मक तह

यसमा बोद्दाले पठित सामग्रीको सत्यता तथा उपयुक्ततालाई केलाएर हेर्ने वा समीक्षा गर्ने गर्दछ ।

(घ) सृजनात्मक तह

यसमा बोद्दाले भाषामा आन्तरनिहित अभिप्रायलाई आफ्नो जीवनका विविध सन्दर्भमा प्रयोग गर्ने सामर्थ्य समेत हासिल गर्दछ (शर्मा र पौडेल, २०६७ : १५१) ।

२.५ पठनबोधमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरू

पठनबोध भाषिक सीपअन्तर्गत पर्ने एक महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । कक्षाका सम्पूर्ण विद्यार्थीहरू वा कुनै खास तहका विद्यार्थीहरूमा समान रूपमा पठनबोध क्षमताको विकास भएको हुँदैन । यसरी पठनबोध क्षमता समान नहुनुका विभिन्न कारणहरू हुन्छन् । त्यस्ता कारणहरूलाई पठनबोधमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरू भनिन्छ । त्यस्ता तत्त्वहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

(क) सामग्रीको छनोट

पठनबोधमा प्रभाव पार्ने प्रमुख तत्त्वका रूपमा पाठ्य सामग्रीको छनोटलाई लिन सकिन्छ । पाठ्य सामग्रीबाट पठनबोध क्षमता जाँचका लागि दृष्टांश र अदृष्टांश पाठ्य सामग्रीको छनोट गर्ने गरिन्छ । पाठ्य सामग्रीको छनोट गर्दा विद्यार्थीहरूको रुचि, आवश्यकता, क्षमता एवम् स्तर अनुकूल हुनुपर्दछ । अन्यथा विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको उचित विकास हुन सक्दैन । दृष्टांश सामग्रीको छनोट गर्दा सम्बन्धित तह वा कक्षाका पाठ्यक्रमद्वारा निर्देशित पाठ्यपुस्तकबाट छनोट गरिन्छ । जुन विद्यार्थीले पहिले नै अध्ययन गरिसकेका हुन्छन् त्यस्तै अदृष्टांश पाठ्यसामग्री अन्तर्गत विभिन्न पत्रपत्रिका, लेख, विज्ञापन, समाचारपत्र, अन्य विभिन्न पुस्तकहरू आदिद्वारा छनोट गरिन्छ । सामग्रीको छनोटमा भावुकभन्दा बौद्धिक, पद्यभन्दा गद्य, संज्ञानात्मकभन्दा तथ्यपरक प्रकृतिका सामग्री छनोट गर्नु उपयोगी हुन्छ । यी कुराहरूमा ध्यान नपुऱ्याई सामग्री छनोट गरिएको खण्डमा विद्यार्थीको वास्तविक पठनबोध क्षमताको मापन नहुने हुँदा पाठ्य

सामग्रीको छनोट पठनबोध क्षमताको अध्ययनमा प्रभाव पार्ने एक महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो (यादव, २०६८ : १५-१६) ।

(ख) विद्यार्थीको शारीरिक, मानसिक एवम् संवेगात्मक अवस्था

विद्यार्थीको शारीरिक, मानसिक एवम् संवेगात्मक अवस्थाले पनि विद्यार्थीको पठनबोध क्षमताको विकासमा प्रभाव पार्दछ । कुनै पनि विषयवस्तु पढेर त्यसभित्रका सार कुरा ग्रहण गर्नका लागि जति बढी मात्रामा शारीरिक एवम् मानसिक रूपबाट स्वस्थ रहेको विद्यार्थीले सक्छ त्यति बहिरा, अन्धा, अपाङ्ग तथा मानसिक सन्तुलन गुमाएका विद्यार्थीहरूबाट सम्भव हुँदैन । शारीरिक दुर्बलताका कारणले कतिपय अवस्थामा विद्यार्थीहरूलाई आफ्नै जीवनदेखि नै वितृष्णा आउन सक्छ जसको कारणले गर्दा एक त उसलाई पढाइप्रति मन आउँदैन र पढिहाले पनि पढेका कुराहरू सम्झन सक्दैन । त्यसैगरी डर, त्रास, भय, रिस, चिन्ता, क्रोध, आक्रोशजस्ता संवेगात्मक विचलनले विद्यार्थीको मानसपटलमा जरो गाडेको खण्डमा पनि उसले पढेका कुराहरूलाई सम्झन नसक्ने हुन्छ । यसका विपरीत जुन विद्यार्थी शारीरिक, मानसिक एवम् संवेगात्मक रूपबाट स्वस्थ छ उसमा पढेका कुराको सारतत्त्व ग्रहण गर्ने क्षमता प्रबल रहने भएकाले त्यस्ता तत्त्वहरूलाई पठनबोध क्षमतामा प्रभाव पार्ने तत्त्वका रूपमा लिन सकिन्छ (यादव, २०५८ : १६) । यसैले कुनै पनि विषयवस्तु पढेर त्यसभित्रका सार कुरा ग्रहण गर्नका लागि स्वस्थ विद्यार्थीले सक्छ त्यति अस्वस्थ विद्यार्थीहरूबाट सम्भव हुँदैन ।

(ग) वातावरण

पठनबोध क्षमतामा प्रभाव पार्ने अर्को तत्त्व वातावरण पनि हो । विद्यार्थीहरूले शान्त, खुल्ला एवम् स्वच्छ वातावरणमा रहेर जति बढी मात्रामा पढेका कुरा सम्झन सक्छन् त्यति कुरा कोलाहल, तनावपूर्ण तथा सङ्कुचित वातावरणमा सम्झन सक्दैनन् । बोध विहीन पढाइ अर्थहीन हुने, अनुकूल वातावरण विना पठनबोध असम्भव हुने भएकोले स्वच्छ र शान्त वातावरणको आवश्यकता हुन्छ । त्यसैले पठनबोध क्षमता विकासमा वातावरणको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहने भएकोले यसलाई प्रभावशाली तत्त्वका रूपमा लिन सकिन्छ (ज्ञवाली, २०६९ : २०) । यसैले पठनबोध क्षमतालाई वातावरणले पनि प्रभाव पार्दछ ।

(घ) अभ्यास

अभ्यासले मानिसलाई परिष्कृत र दक्ष बनाउँछ । कुनै पनि कुरालाई जति बढी अभ्यास गर्‍यो दोहोर्‍यायो त्यति नै त्यसको क्षमतामा वृद्धि हुन्छ । पठनबोधका लागि पनि अभ्यासले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । अभ्यासलाई जति बढी निरन्तरता दिन सक्‍यो त्यति नै पढेका कुरा बुझ्न सक्ने क्षमता बढ्छ । विद्यार्थीलाई जति बढी मात्रमा पाठ्यपुस्तक, पत्रपत्रिका, साहित्य, लेख-रचनाजस्ता सन्दर्भ सामग्रीमा अभ्यास गराउँदै लैजान सक्‍यो त्यति नै उनीहरूमा पढाइप्रति अभिरुचि बढ्दै जान्छ । त्यसैले पठनबोधमा प्रभाव पार्ने तत्त्व अभ्यास पनि एक प्रमुख रूपमा रहन्छ (ज्ञवाली, २०६९ : २०) । यसैले अभ्यासलाई जतिसक्दो बढी मात्रामा प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

(ङ) उत्प्रेरणा

पठनबोध क्षमताको विकासमा प्रभाव पार्ने अर्को महत्त्वपूर्ण तत्त्व उत्प्रेरणा हो । उत्प्रेरणा विनाको कुनै पनि कार्य अर्थहीन हुन जान्छ । पठनबोध क्षमता विकासका लागि दण्ड, पुरस्कार जस्ता माध्यमबाट विद्यार्थीहरूमा उत्प्रेरणा अभिवृद्धि गर्ने प्रक्रिया अपनाउनु पर्दछ (अधिकारी, २०६७ : १५) । त्यसैले उत्प्रेरणालाई पठनबोध क्षमतामा प्रभाव पार्ने महत्त्वपूर्ण तत्त्वका रूपमा लिइन्छ ।

२.६ पठनबोधको महत्त्व

लिपिबद्ध भाषामा संचित गरेको ज्ञान भण्डार ग्रहण गर्ने महत्त्वपूर्ण उपाय पठनबोध हो । पठनबोध लिखित अभिव्यक्तिलाई पढेर त्यसको मूलमर्म बुझ्नुसँग सम्बन्धित हुन्छ । बोध विनाको पढाइ अर्थहीन हुन जान्छ । अर्थात् पढाइमा बोध नभएमा त्यस्तो पढाइ समय खेर फाल्नु बाहेक केही हुँदैन । ज्ञान आर्जन गर्ने सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण पक्ष पठनबोध हो । आज हाम्रा सामु ज्ञान विज्ञानका क्षेत्रमा आएका नयाँ नयाँ विचार तथा दृष्टिकोण लिपिबद्ध रूपमा आएका हुन्छन् । त्यस्ता सामग्रीलाई पढेर बुझ्नका लागि पठनबोध क्षमताको आवश्यकता पर्दछ । जबसम्म विद्यार्थीहरूमा लिखित सामग्रीलाई पढेर बुझ्न सक्ने क्षमताको विकास हुन सक्दैन तबसम्म साहित्य, कला, संस्कृति, राजनीति, अर्थनीति तथा ज्ञान विज्ञानका क्षेत्रमा भएका नयाँ नयाँ आविष्कारहरूबाट अनभिज्ञ रहन्छन् । यसकारण पठनबोध क्षमताको महत्त्व अझ बढी मात्रामा रहने देखिन्छ ।

उच्चस्तरीय बौद्धिक क्षमता विकासका लागि पनि माथिल्ला तहका विद्यार्थीहरूमा पठनबोध क्षमता अत्यन्तै उपयुक्त मानिन्छ । पठनबोध क्षमतालाई ज्ञानार्जनको रूपमा मात्र नलिई मनोरञ्जनको महत्त्वपूर्ण माध्यमका रूपमा पनि लिन सकिन्छ । जब विद्यार्थीहरूमा पठनबोध क्षमताको विकास हुन्छ तब विद्यार्थीहरूले विभिन्न साहित्यिक विधा जस्तै : कथा, कविता, उपन्यास, नाटक, निबन्ध आदि पढेर साहित्यिक आस्वादन लिनुका साथै मानसिक विकास पनि गर्दछ । पठनबोध क्षमताको विकासले विद्यार्थीहरूमा ज्ञान आर्जन हुनुका साथै पढाइप्रति रुचि र फुर्सदको समयलाई उपयोग गर्ने बानीको पनि विकास हुन्छ । पठनबोध क्षमताको विकासले बोध क्षमताको मात्र नभई अन्य विविध सीप तथा क्षमताको विकासमा समेत महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । जब विद्यार्थीहरूमा पठनबोध क्षमताको विकास हुँदै जान्छ तब ऊ लेख्य विधाका विभिन्न रूप तथा शैलीसँग परिचित हुन पुग्दछ । पठनबोध क्षमताको विकासले शब्द भण्डारको पनि विकास हुन्छ । यसबाट विद्यार्थीहरू नयाँ-नयाँ शब्दको निर्माण गर्नुका साथै प्रसङ्गानुकूल शब्द प्रयोग गर्न सिक्दछन् । यसका साथै पठनबोध क्षमताको विकासले व्याकरणात्मक तथा शब्द प्रयोगगत क्षमतामा पनि विकास हुन्छ । यसले भाषाका अन्य सीप, सुनाइ, बोलाइ, लेखाइमा विभिन्न किसिमका शब्दहरूको प्रयोगको औचित्य, अनौचित्य ठम्याउने क्षमताको पनि विकास गर्दछ । अतः पठनबोध क्षमताले विद्यार्थीहरूको शैक्षिक विकास मात्र नभएर सर्वाङ्गीण विकास गर्ने भएकोले यसको महत्त्व सर्वोपरी रहेको छ (पन्त, २०६७ : १४-१६) । तसर्थ पठनबोधलाई ज्ञान आर्जन गर्ने सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण पक्ष मानिन्छ ।

२.७ पठनबोध शिक्षणको प्रयोजन

पठनबोध शिक्षणका प्रमुख प्रयोजनहरूलाई बुँदागत रूपमा यसरी देखाउन सकिन्छ :

- (क) कुनै लेख्य अभिव्यक्तिलाई पढेर बुझ्ने क्षमताको विकास गर्नु जसबाट अभिव्यक्तिगत तथ्य, विचार वा भाव पत्रेर आफ्नो प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न सक्ने क्षमताको विकास गर्न,
- (ख) विद्यार्थीहरूमा शब्दभण्डार क्षमताको वृद्धि गरी त्यसको प्रभावकारी उपयोग गर्दै प्रयोग गर्न सक्ने क्षमताका साथै व्याकरणात्मक क्षमताको विकास गर्न,

- (ग) ज्ञान, विज्ञान तथा व्यवसायिक क्षेत्रसँग सम्बद्ध भाषाका पद, पदावली, वाक्य रचना र अभिव्यक्तिगत विशेषताहरूसँग परिचित गराई तिनको सूक्ष्मताको बोध गर्ने क्षमताको विकासमा मद्दत पुऱ्याउने,
- (घ) लिखित सामग्रीलाई गति, यति र लय मिलाई शुद्ध र स्पष्टसँग सस्वरवाचन गर्न,
- (ङ) लिखित सामग्रीबाट मुख्य मुख्य कुराहरू बुझ्ने गरी पढ्न,
- (च) पाठमा व्यक्त भएका विषयवस्तुहरूको सही अर्थ लगाई पढ्न,
- (छ) विविध विषयको जानकारीका लागि विभिन्न साहित्यिक विधाहरू विश्लेषण गर्न सक्ने गरी पढ्न,
- (ज) अभिव्यक्तिगत शैली विविधताको पहिचान गर्न,
- (झ) विद्यार्थीहरूमा स्वाध्ययन क्षमताको बानी बसाली ज्ञान भण्डारको वृद्धि गर्न, बौद्धिक तथा व्यक्तित्व विकास गर्न मद्दत पुऱ्याउन सक्छ (शर्मा र पौडेल, २०६७ : १५१) भनेका छन् ।

२.८ पठनबोध शिक्षणका उद्देश्यहरू

पठनबोध शिक्षणका उद्देश्यहरूलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- (क) गद्यांशमा प्रयोग भएका खास सूचना वा स्थान पहिचान गर्ने क्षमता विकास गर्न,
- (ख) गद्यांशमा प्रयोग भएका शब्दको सन्दर्भगत अर्थ र सङ्केत बोध गर्ने क्षमता विकास गर्न,
- (ग) कुनै गद्यांशमा व्यक्त गरिएको धारणालाई प्रकारान्तर कथनमा अभिव्यक्ति क्षमता विकास गर्न,
- (घ) पठित अंशका बारेमा प्रतिक्रिया गर्ने क्षमता विकास गर्न,
- (ङ) पठित अंशका बारेमा समीक्षा गर्ने क्षमता विकास गर्न,
- (च) पठनकला विकसित गर्न,

- (छ) स्वाध्ययन गर्ने बानीको विकास गर्न,
 (ज) विद्यार्थीलाई लिखित अभिव्यक्तिका विभिन्न ज्ञान प्राप्त गराई व्यक्तित्व विकास गराउन (ढुङ्गेल र दाहाल, २०६३ : १५९) सकिन्छ भनेका छन् ।

२.९ पठनबोध शिक्षणका कार्यकलापहरू

लिपिबद्ध गरिएका विचारलाई मनमनै पढेर बुझाउन सक्ने गरी बुझ्ने सीपको विकास गर्न गराउन विभिन्न किसिमका कार्यकलापहरू गराउन सकिन्छ । यस्ता कार्यकलापहरू निम्नलिखित छन् :

- (क) पठनबोध अभ्यासका लागि प्रयोग गरिने पाठ्य सामग्री निर्धारित पाठ्यपुस्तकको उद्धरण भए सोही पाठ्यपुस्तकबाट र नभए उक्त सामग्री पाठपत्रका रूपमा पाटीमा लेखी सार्न लगाएर वा मुखैले भनी टिप्न लगाएर विद्यार्थीहरूलाई उपलब्ध गराउने,
 (ख) विद्यार्थीहरूलाई उक्त उद्धरण सरसर्ती पढ्न लगाई शब्दार्थ सम्बन्धी कुनै कठिनाइ भए त्यसको समाधान गरिदिने,
 (ग) समय तोक्यो विद्यार्थीहरूलाई उक्त उद्धरण मौनवाचन गर्न लगाउने र आवश्यकता हेरी निम्नलिखित कार्यकलाप गराउने :
- (अ) पठित उद्धरणका बारेमा बोध प्रश्नोत्तर गराउने,
 (आ) पठित उद्धरणको शीर्षक छान्न लगाउने,
 (इ) सम्बन्धित उद्धरणमा व्यक्त मुख्य विचार वा सारांश भन्न लगाउने,
 (ई) पठित उद्धरणबाट मुख्य-मुख्य बुँदा टिप्न लगाउने,
 (उ) पठित उद्धरणबाट विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न किसिमका बोधप्रश्न बनाउन लगाउने,
 (ऊ) सम्बन्धित उद्धरणमा प्रस्तुत सङ्कथनका विशेषताहरू पहिल्याउन लगाउने,
 (ऋ) सम्बन्धित उद्धरणका खास-खास शब्द वा शब्दांशहरू भिकी तिनको पूर्ति गर्न लगाउने,

- (ए) सम्बन्धित अनुच्छेदका तथ्यहरूलाई तालिकाबद्ध गर्न लगाउने,
- (ऐ) पहिले नै प्रश्न दिई उत्तर खोज्न लगाउने,
- (ओ) अनुच्छेद पढेर त्यसको अगाडि वा पछाडि हुनसक्ने घटना वा विषयवस्तुको अनुमान गर्न लगाउने,
- (औ) पठित विषयवस्तुका आधारमा छलफल वा तर्क-वितर्क गर्न लगाउने,
- (अं) पठित अनुच्छेद वा सङ्कथनको समीक्षा गर्न लगाउने,
- अ:) प्रयोजनपरक दृष्टिले विभिन्न विषयका पुस्तक तथा अन्य सामग्रीहरू पढ्न लगाई बोधात्मक प्रश्नोत्तर गराउने (शर्मा र पौडेल, २०६७ : १५६) गर्नुपर्दछ भनी उल्लेख गरेका छन् ।

२.१० पठनबोधको शिक्षण क्रम

कक्षामा पठनबोधसम्बन्धी शिक्षण गर्दा कक्षाको स्तर र आवश्यकताअनुरूपका अनुच्छेद र अनुच्छेद समूहको सहयोग लिनुपर्ने हुन्छ । पठनबोध भनेको पढेर बुझ्ने क्षमता हासिल गर्नु हो तर त्यो बुझ्ने क्षमता हासिल गर्नका लागि पाठ्य अनुच्छेद वा अनुच्छेदहरूमा भएका शब्दहरू, पदावलीहरू र लेख्य चिह्नअनुरूपका उच्चारणगत कठिनाइ र अर्थगत कठिनाइहरूको निवारण पूर्वावश्यक सर्तका रूपमा रहेको हुन्छ । अतः पाठ्य अनुच्छेद वा अनुच्छेदहरू सिधै पढ्न लगाएर बोधप्रश्न सोध्न व्यवहारिक र वैज्ञानिक मानिँदैन । एउटा सुनिश्चित क्रममा पठनबोधसम्बन्धी शिक्षण र अभ्यास निर्देशित हुनुपर्दछ जसका लागि निम्नलिखित क्रमको अवलम्बन प्रभावकारी हुन सक्छ :

(क) आदर्श वा नमुना पाठको प्रस्तुति

पठनबोधको शिक्षणको पहिलो क्रम आदर्श वा नमुना पाठको प्रस्तुति हो । यसमा शिक्षक स्वयंले पाठ्य अनुच्छेद वा अनुच्छेदहरूलाई नमुनाका रूपमा आदर्श ढङ्गले उच्चारण गरी सस्वर रूपमा विद्यार्थीहरूलाई सुनाउँछन् र उनीहरूलाई सम्बद्ध पाठ्य सामग्री ध्यानपूर्वक हेरेर सुन्न लगाउँछन् अथवा शिक्षकले राम्रो उच्चारण क्षमता भएका विद्यार्थीहरू मध्ये कुनै एकलाई पाठ्य अनुच्छेद वा अनुच्छेदहरू उपयुक्त ढङ्गले उच्चारण गरेर पढ्न लगाउँछन् र अरू विद्यार्थीलाई पाठ भएको सामग्री वा किताब खोलेर सम्बद्ध अनुच्छेद हेर्ने

सुन्न लगाउँछन् । आदर्श पाठ वा नमुना पाठ प्रस्तुतिको मूल उद्देश्य पाठ्य अनुच्छेदका शब्दगत, पदावलीगत तथा लेख्य चिह्न र भावगत उच्चारणसम्बन्धी कठिनाइहरूको निवारण गरेर बोधका निमित्त पूर्वाधार तयार गर्नु हो ।

(ख) अर्थगत कठिनाइ युक्त पद पदावलीको छनोट

पठनबोध शिक्षणको दोस्रो क्रम अर्थगत समस्याको समाधान गर्न विद्यार्थीहरूलाई सम्बद्ध पाठ वा पाठ्य सामग्रीको द्रुत मौन पठन गराई उनीहरूलाई अर्थ बुझ्न कठिनाइ भएका शब्द वा पदावलीहरू छान्न, चिह्न लगाउन, रेखाङ्कन गर्न र भन्न लगाउनु हो । यस क्रममा शिक्षकले विद्यार्थीहरूले पालैपालो भनेका कठिनाइयुक्त पद पदावलीहरू कालोपाटीमा टिप्पै जान्छन् । अर्थगत कठिनाइयुक्त पद पदावलीहरूको छनोटको उद्देश्य बोधका लागि बाधक बन्ने हरेक विद्यार्थीहरूको आर्थी समस्या समाधान गर्ने आधार तयार गर्नु हो (शर्मा र पौडेल, २०६७ : ५७) भनी प्रष्ट्याएका छन् ।

(ग) शब्दार्थ निवारण

पठनबोध शिक्षणको तेस्रो क्रम पाठ्य अनुच्छेद समूहभित्रका शब्द वा पदावलीहरूको अर्थगत कठिनाइहरूको निवारण गर्नु हो । पाठ वा पाठ्य सामग्रीहरूको आर्थी समस्याको समाधान गरेर बोधका लागि महत्त्वपूर्ण आधार तयार गर्नु शब्दार्थ निवारणको मूल उद्देश्य हो । यसमा शिक्षकले दोस्रो चरणमा पाटीमा टिपेका शब्दहरूको अर्थ प्रथमतः विद्यार्थीहरूबाटै प्राप्त गर्ने चेष्टा गर्छन् । विद्यार्थीहरूबाट उपयुक्त अर्थ प्राप्त नभएमा पूर्व तयार गरेर लगेका शब्दपत्ती, अर्थपत्ती र गोजी तालिकाको प्रयोग गरेर अथवा पाटीकै उपयोग गरेर शब्दार्थ शिक्षणका लागि विभिन्न विधिहरूमध्ये आवश्यक विधिलाई प्रयोग गरी शब्द वा पदावलीका आर्थी समस्याहरूको समाधान गर्छन् । यसका साथै विविध सन्दर्भमा शब्द वा पदावलीहरूलाई अर्थ खुल्ने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्ने अभ्यास गराउँछन् । विद्यार्थीहरू राम्ररी सक्षम नभएमा आफैले वाक्यमा प्रयोग गरेर विविध तरिकाले सिकाउँछन् । शब्दार्थ शिक्षणको उत्कृष्ट रूप अथवा अनिवार्य सर्त शब्द वा पदावलीहरूलाई विविध सन्दर्भमा वाक्यमा प्रयोग गर्ने क्षमता

विकासलाई मानिन्छ । त्यसैले जसरी हुन्छ आर्थी दृष्टिले कठिन पद पदावलीहरूको अर्थलाई स्पष्ट पार्नु यस क्रमको ध्येय भएकाले बोधको लागि यो अति महत्त्वपूर्ण आधार हो भन्न सकिन्छ ।

(घ) मौन पठन

शब्दार्थको निवारणपछि विद्यार्थीहरूलाई निर्धारित पाठ्य अनुच्छेद वा अनुच्छेद समूहलाई समय तोकेर वा नतोकिकन मनमनै पढ्न लगाइन्छ । यसो गर्नुको मूल उद्देश्य ध्यानपूर्वक पढेर बुझ्ने क्षमता अर्थात् पठनबोध क्षमताको विकास गर्नु नै हो । प्रारम्भिक तहका प्रारम्भिक कक्षामा सस्वरपठन गराएर बोधको अभ्यास गराउनु परे पनि माथिल्ला कक्षाहरूमा क्रमशः मौन रूपमा पढेर बुझ्ने क्षमता विकासलाई नै मूल ध्येय बनाइनु पर्दछ । धेरै कुरा थोरै समयमा पढ्ने, छिटो पढ्ने, कसैलाई बाधा नपारी पढ्ने र कुरा पनि बुझ्ने क्षमताको विकासमा मौन पठनको आफ्नै किसिमको महत्त्व र भूमिका छँदैछ । त्यसैले यस क्रममा शिक्षकले विद्यार्थीहरूले मौन पाठको आदर्शलाई पालन गरेर पढे-नपढेको अवलोकन गर्ने, मेसो नपाएका वा ओठ चलाउने, कराउने, औँलाले देखाएर पढ्ने आदि प्रवृत्ति भएका विद्यार्थीहरूलाई नजिकैमा गएर साउतीपूर्वक सतर्क गराउने आदि गर्नु पर्दछ ।

(ङ) बोध प्रश्नोत्तर अभ्यास

यो पठनबोध शिक्षणको अन्तिम तर अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण क्रम वा चरण हो । विद्यार्थीहरूमा पढेर बुझ्ने क्षमताको विकास भए नभएको जानकारी लिन र बुझाइ कत्तिको राम्रो स्तरको हुन सक्यो भन्ने शिक्षण प्रभावकारिताको पृष्ठपोषण गर्न पनि बोध प्रश्नोत्तर अभ्यास अत्यन्त महत्त्वको विषय बनेको हुन्छ । बोध प्रश्नोत्तर अभ्यासका लागि विद्यार्थीहरूको कक्षा र स्तरअनुसारका प्रश्नहरू शिक्षकले सम्बद्ध पाठ्य अनुच्छेद वा अनुच्छेद समूहबाट पहिले नै तयार गरेर लैजानु सबभन्दा राम्रो हुन्छ । तर कहिले काहीं सम्बद्ध पाठ वा पाठ्य सामग्रीको मौन पठनपछि तत्कालै निर्माण गरेर पनि सोध्न सकिन्छ । बोध प्रश्नोत्तर लिखित र मौखिक दुवै तरिकाले गराउन सकिने भए पनि समयको किफायत र व्यवहारिकता समेतलाई हेर्दा मौखिक किसिमका प्रश्नोत्तर

नै कक्षा कार्यका रूपमा गराउनु सर्वोत्तम हुन्छ । प्रश्नहरू आवश्यकताअनुसार विषयगत र वस्तुगत दुवै प्रकारका बनाउन सकिन्छ तर विषयगतअन्तर्गतका निबन्धात्मक प्रकृतिका प्रश्नहरू पठनबोधको अभ्यासका लागि त्यति उपयुक्त मानिँदैन । प्रश्न गर्दै उत्तर माग्दै, सही उत्तर भए भएनन् छलफल गर्दै विद्यार्थीहरूलाई कुनै प्रश्नको उत्तर सम्बन्धी भेउ पत्ता लगाउन अप्ठ्यारो भएमा सम्बद्ध अंश हेर्न लगाउदै प्रयाप्त अभ्यास गराउन सकिन्छ । त्यसैगरी बोध प्रश्नोत्तर अभ्यासलाई पुनर्बल गर्न केही लामा उत्तर आउने खालका अथवा निबन्धात्मक उत्तर आउने खालका प्रश्नहरू गृहकार्यका रूपमा पनि दिन सकिन्छ ।

यसरी उपर्युक्त क्रमको पालना गरेर योजनाबद्ध र व्यवहारिक ढङ्गले शिक्षण गरेमा पठनबोध शिक्षण प्रभावकारी हुनसक्छ । प्रारम्भिक तहमा उक्त सबै क्रमको अनिवार्य पालन आवश्यक मानिन्छ भने त्यसभन्दा माथि कहिले काहीं पहिलो क्रमलाई पालन नगरे पनि हुने स्थिति रहन सक्छ । खास गरी उच्च माध्यमिक तह र यसभन्दा माथि जाँदा पहिलो क्रमको आवश्यकता नपर्न सक्छ तर अन्य अनुक्रमहरूको भने यथावत पालना गरेर शिक्षण गर्नु आवश्यक देखिन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६७ : १५८) । यसरी माथि उल्लेख गरिएका क्रमको पालना गरी शिक्षण गरेमा पठनबोध शिक्षण प्रभावकारी हुनसक्छ ।

परिच्छेद तीन

शोधविधि र प्रक्रिया

३.१ विषय परिचय

प्रस्तुत अध्ययन नवलपरासी जिल्लाको कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता पहिल्याउने दृष्टिकोणले अध्ययन गरिएको छ । यसकारण अध्ययनको महत्त्वपूर्ण अङ्ग विद्यार्थीहरूलाई महत्त्व दिएर निष्कर्षमा पुग्ने प्रयत्न गरिएको छ । नवलपरासी जिल्लाको कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन शीर्षक सोभै विद्यार्थीहरूसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित भएकाले केन्द्रविन्दु बनाई नमुना सर्वेक्षण विधिबाट यस अध्ययनलाई अगाडि बढाइएको छ । नमुना सर्वेक्षण विधि भन्ने वित्तिकै यसको कार्य क्षेत्रीय विधि अथवा प्रयोगात्मक विधिमा रहन्छ ।

प्रस्तुत अनुसन्धान अध्ययनलाई वस्तुगत बनाउने क्रममा जनसङ्ख्या छनोट, प्रतिनिधि नुमना छनोट, तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि सामग्री निर्माण, त्यसको पूर्व परीक्षण, परीक्षणको कार्यान्वयन, तथ्याङ्क सङ्कलन, सङ्कलित तथ्याङ्कको व्याख्या, विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण जस्ता सर्वेक्षणात्मक विधिका पक्षहरूको उपयोग गरिएको छ । अध्ययनमा अवलम्बन गरिने प्रक्रियाहरूको विस्तृत विवरण निम्नानुसार रहने छ :

३.२ जनसङ्ख्याको छनोट

प्रस्तुत अध्ययनमा नवलपरासी जिल्लाअन्तर्गतका पाँच सामुदायिक र पाँच संस्थागत गरी दशवटा विद्यालयका कक्षा आठमा अध्ययनरत सम्पूर्ण विद्यार्थीहरूलाई जनसङ्ख्याको रूपमा लिइएको छ । जसमा सामुदायिक विद्यालयतर्फ श्री नवजागरण माध्यमिक विद्यालय चोरमारा, श्री दुर्गा आधारभूत विद्यालय चोरमारा टाँडी, श्री विन्देश्वरी आधारभूत विद्यालय बाघखोर, श्री जनता माध्यमिक विद्यालय हर्दिया, श्री लोकसेवा उच्च माध्यमिक विद्यालय वसन्तपुर र संस्थागत विद्यालयतर्फ नवलपुर आवासीय उच्च माध्यमिक विद्यालय चोरमारा, नेपाल ग्रिन भ्याली सेकेन्डरी इङ्ग्लिस बोर्डिङ स्कुल, भागरा; शान्ति निकेतन सेकेन्डरी इङ्ग्लिस बोर्डिङ स्कुल, गिरुवारी; भू.पू. सैनिक सेकेन्डरी इङ्ग्लिस बोर्डिङ स्कुल, गिरुवारी र अर्पण सेकेन्डरी इङ्ग्लिस बोर्डिङ स्कुल, भ्यालबास गरी दशवटा विद्यालयहरू छनोट

गरिएको छ । प्रतिनिधि नमुनाका रूपमा प्रत्येक विद्यालयबाट १०/१० जनाका दरले जम्मा १०० जना विद्यार्थी छनोट गरिएको छ ।

३.३ नमुना छनोट प्रक्रिया

शोध समस्यासँग सम्बद्ध सामग्रीको पहिचान गरी नमुना छनोट र त्यही नमुना सामग्रीबाट सम्पूर्ण सामग्रीको प्रतिनिधित्व गराउने कार्य छनोट कार्य हो । यस अध्ययनमा भाषिक पृष्ठभूमि, विद्यालयको प्रकृति र लैङ्गिकताका आधारमा विद्यार्थीहरूको छनोट गरिएको छ ।

३.४ तथ्याङ्क र सूचना सङ्कलन प्रक्रिया

कुनै पनि शोधकार्यलाई सुव्यवस्थित तरिकाले सम्पन्न गर्नका लागि सामग्रीहरूको आवश्यकता पर्दछ । अध्ययनको प्रकृतिअनुसार सामग्री निर्माण गरिनुपर्छ । यस्ता सामग्रीलाई प्रथम र द्वितीयक स्रोतका रूपमा लिइन्छ । प्रस्तुत अनुसन्धानमा प्राथमिक स्रोतका रूपमा नवलपरासी जिल्लाका पाँचवटा सामुदायिक र पाँचवटा संस्थागत विद्यालयका ५०/५० जना गरी १०० जना विद्यार्थी सङ्ख्यालाई आधारभूत बनाउँदै (सर्वेक्षण, जनसम्पर्क, अन्तर्वार्ता, प्रश्नावली) हुँदै प्रथम स्रोतका रूपमा लिइएको छ । द्वितीय स्रोतका रूपमा यसअघि भएका अध्ययन अनुसन्धान, पत्रपत्रिका, सन्दर्भ पुस्तकहरूका साथै शोध निर्देशकको सल्लाह र सुझावलाई लिइएको छ । दृष्टांशका लागि *कक्षा आठको नेपाली पाठ्यपुस्तकको 'रविन्द्रनाथ ठाकुरको जीवनी'* बाट प्रश्न निर्माण गरिएको छ । विषयगत र वस्तुगत प्रश्न निर्माण, उत्तर कुञ्जिका निर्माण, प्रश्नावली आदि सामग्रीहरू निर्माण गरिएको यस अध्ययनमा क्षेत्रीय कार्यबाट सङ्कलित सामग्री प्राथमिक स्रोत र पुस्तकालयीय कार्यबाट सङ्कलित सामग्री द्वितीय स्रोतका हुन् ।

३.५ परीक्षणको कार्यान्वयन

प्रस्तुत शोधकार्य अध्ययनका लागि परीक्षणीय सामग्रीलाई अन्तिम रूप प्रदान गरिसकेपछि सम्बन्धित विद्यालयमा गई प्रधानाध्यापक तथा कक्षा शिक्षकसँग सम्पर्क गरेर परीक्षणका लागि विद्यार्थीहरू उपलब्ध गराई दिनुहुन अनुरोध गरियो । परीक्षणलाई बढीभन्दा बढी विश्वसनीय र वैध बनाउनका लागि परीक्षा अवधिभर अनियमितता हुन नदिन सतर्कता

अपनाई परीक्षासम्बन्धी नियमहरू अवगत गराइयो । परीक्षाको समयावधि तोकी परीक्षा सञ्चालन गरिएको थियो र परीक्षा सकिएपछि उत्तर पुस्तिकाहरू सङ्कलन गरियो ।

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया

सङ्कलित गरिएको प्रश्नावली परीक्षण गरी विश्लेषण गर्दा तालिकीकरण तथ्याङ्कन, सत्यापन, विश्लेषण र अर्थापन गरिएको छ । अर्थात् विभिन्न साङ्ख्यिकीको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनबाट कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूका पठनबोध क्षमता पहिचान गर्ने उद्देश्य राखिएको छ । सर्वेक्षण विधि मुख्य विधिका रूपमा रहेको छ । अध्ययनका सिलसिलामा अवलम्बन गरिएका अन्य विधिहरू जनसङ्ख्याको पहिचान, नमुना जनसङ्ख्या, सामग्री सङ्कलन र सामग्रीको विश्लेषण विधिहरू रहेका छन् । लैङ्गिकता, भाषिक पृष्ठभूमि, विद्यालयको प्रकृति, प्रतिशत, मध्यमान, मानक विचलन र समग्र विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन स्थिति विश्लेषण गरिएको छ । त्यसैगरी समग्र मध्यमानका आधारमा विद्यार्थीहरूको समूहगत दृष्टांश पठनबोध क्षमताको स्थितिको व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

३.७ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधको बाह्य संरचनालाई सुसङ्गठित एवम् सुव्यवस्थित बनाउनका लागि निम्नलिखित परिच्छेदहरूमा विभाजन गरिएको छ र आवश्यकताअनुसार अन्य विभिन्न शीर्षक, उप-शीर्षक, सहायक शीर्षक, सन्दर्भसूची, परिशिष्ट आदिमा विभाजन गरिएको छ :

परिच्छेद एक : शोधपत्रको परिचय

यस परिच्छेदअन्तर्गत विषय प्रवेश, समस्या कथन, शोधकार्यको उद्देश्य, शोधको सान्दर्भिकता र उपादेयता, अध्ययनको सीमाङ्कन आदि उल्लेख गरिएको छ ।

परिच्छेद दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा र पठनबोधको सैद्धान्तिक परिचय

यस परिच्छेदमा विषय परिचय, सम्बद्ध शोधको समीक्षा, पूर्वकार्यको उपादेयता, बोधको परिचय, बोधका प्रकारहरू, पठनबोधका तहहरू पठनबोधमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरू, पठनबोधको महत्त्व, पठनबोध शिक्षणको प्रयोजन, पठनबोध शिक्षणका उद्देश्यहरू, पठनबोध

शिक्षणको क्रम, पठनबोध क्रियाकलाप गर्दा अपनाउनु पर्ने तरिकाहरू, आदि शीर्षक रहेका छन् ।

परिच्छेद तीन : शोधविधि र प्रक्रिया

यस परिच्छेदमा विषय परिचय, अध्ययनको ढाँचा, जनसङ्ख्या र नमुना /अध्ययन क्षेत्र, नमुना छनोट प्रक्रिया, तथ्याङ्क/सूचना सङ्कलनका उपकरणहरू वा सामग्री निर्माण तथ्याङ्क र सूचना सङ्कलन प्रक्रिया, पूर्व परीक्षण, परीक्षणको कार्यान्वयन र तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया र शोधपत्रको रूपरेखा उल्लेख गरिएको छ ।

परिच्छेद चार : व्याख्या र विश्लेषण

यस परिच्छेदमा विद्यार्थीको पठनबोध क्षमताको स्थिति, दृष्टांश क्षमताको स्थिति, मध्यमान र मानक विचलनका आधारमा पठनबोध क्षमताको स्थिति, लैङ्गिकता, भाषिक पृष्ठभूमि र विद्यालयको प्रकृतिका आधारमा विभिन्न समूहबीचमा पठनबोध क्षमताको स्थितिका बारेमा चर्चा गरिएको छ ।

परिच्छेद पाँच : सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

यस परिच्छेदमा तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषणका आधारमा सारांश, निष्कर्ष, सुझावहरू प्रस्तुत गरिनुका साथै भावी अध्ययनका लागि सम्भावित शीर्षकहरूको समेत उल्लेख गरिएको छ ।

यसरी अनुसन्धानलाई सङ्गठित रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि परिच्छेद, शीर्षक, उप-शीर्षक आदि सहितको अन्तिम रूपरेखा तयार गरिएको छ ।

परिच्छेद चार

व्याख्या तथा विश्लेषण

४.१ विषय प्रवेश

प्रस्तुत अध्ययन नवलपरासी जिल्लाअन्तर्गतका कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता पहिल्याउने उद्देश्य पूर्तिका लागि गरिएको छ । अध्ययनमा पाँचवटा सामुदायिक विद्यालयका ५० जना र पाँचवटा संस्थागत विद्यालयका ५० जना विद्यार्थीहरू गरी जम्मा १०० जना विद्यार्थीहरूलाई प्रतिनिधि नमुनाका रूपमा छनोट गरिएको छ । जसमा कुल जनसङ्ख्या १०० जना ५० जना छात्रा र ५० जना छात्र छनोट गरिएको छ । नमुना छनोटमा परेका विद्यार्थीहरूलाई आवश्यक प्रश्नावली दिई विद्यार्थीले दिएको उत्तरको परीक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा सर्वेक्षण विधिलाई उपयोग गरी आवश्यक तथ्य, तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गरिएको छ । विद्यार्थीहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई प्रतिशत, मध्यमान र मानक विचलनका आधारमा समग्र विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको स्थिति, दृष्टांश पठनबोध स्थितिका आधारमा छुट्टा-छुट्टै तालिकीकरण गरी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

व्याख्या तथा विश्लेषण गर्दा प्राप्त तथ्याङ्कलाई प्रतिशत, गणना, मध्यमान, मानक विचलन विधिहरूको समेत उपयोग गरिएको छ । प्रस्तुत शोधकार्यमा तथ्याङ्क विश्लेषणका लागि अपनाइएका विभिन्न विधि तथा प्रविधिहरूको विस्तृत विवरणका साथै चलहरूको विश्लेषित स्वरूप निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

४.२ समग्र विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको स्थिति

नमुना छनोटमा परेका १०० विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको बारेमा आवश्यक जानकारी लिन विद्यार्थीहरूलाई दृष्टांश गद्यांशहरू दिएर उनीहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई प्रतिशत, मध्यमान र मानक विचलनका आधारमा व्याख्या एवम् विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२.१ प्रतिशतका आधारमा समग्र विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको स्थिति

सङ्कलित तथ्याङ्कबाट प्राप्त समग्र विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको स्थितिलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका १

समग्र विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको स्थिति

कुल विद्यार्थी संख्या	२५ प्रतिशतभन्दा कम		५० प्रतिशतभन्दा कम		५० प्रतिशतभन्दा बढी		७५ प्रतिशतभन्दा बढी	
	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१००	०	०	१	१	६१	६१	३८	३८

(स्रोत: स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त)

उपर्युक्त तालिकाअनुसार प्रतिनिधि नमुना छनौटका कूल सङ्ख्या १०० मध्ये २५ प्रतिशतभन्दा कम पठनबोध क्षमता भएका विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या शून्य देखिन्छ । २५ प्रतिशतभन्दा माथि र ५० प्रतिशतभन्दा कम पठनबोध क्षमता भएका विद्यार्थी सङ्ख्या १ प्रतिशत देखिन्छ भने ५० प्रतिशतभन्दा माथि र ७५ प्रतिशतभन्दा कम पठनबोध क्षमता भएका विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या ६१ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । ७५ प्रतिशतभन्दा बढी पठनबोध क्षमता भएका विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या ३८ प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।

तालिकाअनुसार न्यूनतम श्रेणीको रूपमा मापन गरिएको २५ प्रतिशतभन्दा कम पठनबोध क्षमता भएका विद्यार्थीहरू शून्य प्रतिशत रहनु साथै उच्चतम श्रेणीका रूपमा मापन गरिएका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता ३८ प्रतिशत रहनु र मध्यम श्रेणीका रूपमा रहेको ५० प्रतिशतभन्दा माथि विद्यार्थी सङ्ख्या बढी रहनुले पनि समग्रमा विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता मध्यम खालको देखिन आउँछ ।

४.२.२ मध्यमान र मानक विचलनका आधारमा विद्यार्थीको पठनबोध क्षमताको स्थिति

सङ्कलित तथ्याङ्कबाट प्राप्त मध्यमान र मानक विचलनका आधारमा समग्र विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको स्थितिलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका २

मध्यमान र मानक विचलनका आधारमा समग्र विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको स्थिति

कुल सङ्ख्या	समग्र मध्यमान	मानक विचलन	मध्यमानभन्दा माथि		मध्यमानभन्दा तल	
			सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१००	३३.६५	२.७९	३९	३९	६१	६१

(स्रोत: स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त)

उपर्युक्त तालिकामा छनोट गरिएका १०० जना विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको मध्यमान ३३.६५ रहेको देखिन्छ भने मानक विचलन २.७९ रहेको देखिन्छ । मध्यमानलाई आधार मानेर मध्यमानभन्दा माथि र मध्यमानभन्दा तल वर्गीकरण गरेर हेर्दा सम्पूर्ण विद्यार्थीहरूमध्ये ३९ प्रतिशत विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा माथि रहेको देखिन्छ । त्यसै गरी मध्यमानभन्दा तल ६१ प्रतिशत विद्यार्थीहरू देखिन्छन् । मध्यमानभन्दा माथि विद्यार्थी सङ्ख्या कम र मध्यमानभन्दा तल विद्यार्थी सङ्ख्या बढी देखिएकाले मध्यमानका आधारमा विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता सन्तोषजनक देखिदैन । त्यसै गरी मानक विचलनका आधारमा विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता हेर्दा मानक विचलन २.७९ देखिनुले विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता सन्तोषजनक साथै एकरूपता देखिन्छ ।

४.३ समग्र विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमताको स्थिति

नमुना छनोटमा परेका १०० जना विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताका बारेमा आवश्यक जानकारी लिन विद्यार्थीहरूलाई दृष्टांश गद्यांश दिएर विद्यार्थीबाट प्राप्त उत्तरलाई प्रतिशत, मध्यमान र मानक विचलनका आधारमा विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमताको स्थितिलाई तालिकामा देखाई तथ्याङ्कबाट व्याख्या एवम् विश्लेषण गरिएको छ ।

४.३.१ प्रतिशतका आधारमा विद्यार्थीको दृष्टांश पठनबोध क्षमताको स्थिति

सङ्कलित तथ्याङ्कबाट प्राप्त समग्र विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमताको स्थितिलाई प्रतिशतका आधारमा समग्र विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमताको स्थितिलाई देखाइएको छ :

तालिका ३

समग्र विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमताको स्थिति

कुल विद्यार्थी संख्या	२५ प्रतिशतभन्दा कम		५० प्रतिशतभन्दा कम		५० प्रतिशतभन्दा बढी		७५ प्रतिशतभन्दा बढी	
	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१००	०	०	२	२	५६	५६	४२	४२

(स्रोत: स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त)

उपर्युक्त तालिकामा विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमताको स्थिति देखाइएको छ । विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमतालाई प्रतिशतमा गणना गरी हेर्दा कुल १००

जना विद्यार्थीहरूमध्ये २५ प्रतिशतभन्दा कम दृष्टांश पठनबोध क्षमता भएका विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या शून्य रहेको देखिन्छ । २५ प्रतिशतभन्दा बढी ५० प्रतिशतभन्दा कम पठनबोध क्षमता भएका विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या दुई प्रतिशत देखिन्छ । त्यसैगरी ५० प्रतिशतभन्दा बढी र ७५ प्रतिशतभन्दा कम पठनबोध क्षमता भएका विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या ५६ प्रतिशत देखिन्छ । साथै ७५ प्रतिशतभन्दा बढी पठनबोध क्षमता भएका विद्यार्थी सङ्ख्या ४२ प्रतिशत देखिन्छ । यसरी माथिको तालिकामा ५० प्रतिशत भन्दा माथि विद्यार्थीको सङ्ख्या बढी साथै ७५ प्रतिशतभन्दा माथि विद्यार्थीको सङ्ख्या कम देखिनुले समग्रमा दृष्टांश पठनबोध क्षमता मध्यम खालको रहेको प्रमाणित हुन्छ ।

४.३.२ मध्यमान र मानक विचलनका आधारमा दृष्टांश पठनबोध क्षमताको स्थिति

सङ्कलित तथ्याङ्कबाट प्राप्त मध्यमान र विचलनका आधारमा समग्र विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमताको स्थितिलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका ४

मध्यमान र मानक विचलनका आधारमा दृष्टांश पठनबोध क्षमताको स्थिति

कुल सङ्ख्या	समग्र मध्यमान	मानक विचलन	मध्यमानभन्दा माथि		मध्यमानभन्दा तल	
			सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१००	१७.१९	३.१२	४२	४२	५८	५८

(स्रोत: स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त)

उपर्युक्त तालिकाअनुसार प्रतिनिधि नमुना छनोटमा समावेश गरिएका कुल १०० जना विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमताको मध्यमान १७.१९ र समग्र मानक विचलन ३.१२ रहेको छ । मध्यमानलाई आधार मानेर हेर्दा मध्यमानभन्दा माथि ४२ प्रतिशत विद्यार्थीहरू र मध्यमानभन्दा तल ५८ प्रतिशत विद्यार्थीहरू रहेका देखिन्छन् । धेरै विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमता मध्यमानभन्दा तल देखिनुले कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमता न्यून खालको मान्न सकिन्छ । मानक विचलनका आधारमा दृष्टांश पठनबोध क्षमता हेर्दा मानक विचलन ३.१२ देखिनुले पनि दृष्टांश पठनबोध क्षमतामा सामान्य रूपमा एकरूपता पाइन्छ ।

४.४ समग्र मध्यमान र मानक विचलनका आधारमा विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको समूहगत स्थिति

सङ्कलित तथ्याङ्कबाट समग्र मध्यमान र मानक विचलनका आधारमा विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको समूहगत स्थितिलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका ५

समग्र मध्यमान र मानक विचलनका आधारमा विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको समूहगत स्थिति

कुल विद्यार्थी संख्या	समग्र मध्यमान	समग्र मानक विचलन	समूह	समूहगत सङ्ख्या	मध्यमानभन्दा माथि		मध्यमानभन्दा तल	
					सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१००	३३.६५	२.९७	लिङ्ग					
			छात्र	५०	२४	४८	२६	५२
			छात्रा	५०	१५	३०	३५	७०
			विद्यालयको प्रकृति					
			सामुदायिक	५०	२६	५२	२४	४८
			संस्थागत	५०	१५	३०	३५	७०
			भाषिक पृष्ठभूमि					
			पहिलो नेपाली मातृभाषी	५०	२२	४४	२८	५६
			दोस्रो नेपाली भाषी	५०	१६	३२	३५	६८

(स्रोत: स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त)

उपर्युक्त तालिकामा नमुना छनोटमा परेका १० वटा संस्थागत र सामुदायिक विद्यालयहरूका १०० जना विद्यार्थीहरू रहेका छन् । समग्र मध्यमान ३३.६५ र समग्र मानक विचलन २.७९ लाई आधार मानी लैङ्गिकताका आधारमा छात्र र छात्राहरू, विद्यालयको प्रकृतिका आधारमा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालय, भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा पहिलो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा बोल्नेलाई नेपाली मातृभाषी र दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा बोल्नेलाई नेपाली मातृभाषी र दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा बोल्नेलाई नेपाली भाषा बोल्नेलाई नेपाली भाषा बोल्नेलाई नेपाली विमातृभाषी भनी विभाजन गरी विश्लेषण गर्दा निम्नानुसार देखिन्छ :

लैङ्गिकताका दृष्टिले समग्र पठनबोधमा छात्रतर्फ ५० जना र छात्रातर्फ ५० जना विद्यार्थीहरू रहेका छन्, समग्र मध्यमान ३३.६५ लाई आधार मानेर विश्लेषण गर्दा ४८

प्रतिशत विद्यार्थीहरू मध्यमानन्दा माथि र ५२ प्रतिशत विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा तल रहेका देखिन्छन् । मध्यमानभन्दा तल र माथिको अन्तर धेरै नभएकाले छात्रहरूको पठनबोध क्षमता मध्यम खालको रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी मध्यमानलाई आधार मानेर छात्राहरूको पठनबोध क्षमतालाई दृष्टिगत गर्दा ३० प्रतिशत मध्यमानभन्दा माथि र ७० प्रतिशत विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा तल रहेको देखिन्छ । उक्त तथ्याङ्कका आधारमा मध्यमानभन्दा माथि र तलको अन्तर बढी छ, जसमा बहुसंख्यक विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा तल रहनुले पनि पठनबोध क्षमता न्यून खालको रहेको देखिन्छ ।

विद्यालयको प्रकृतिका आधारमा निजी क्षेत्रमा सञ्चालित विद्यालयहरू र सार्वजनिक रूपमा सञ्चालित विद्यालयहरूमा ५०/५० जना विद्यार्थीहरूलाई अध्ययनका रूपमा समावेश गरिएको छ । समग्र मध्यमानलाई आधार मानी निजी क्षेत्रका ५२ प्रतिशत विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा माथि र मध्यमानभन्दा तल ४८ प्रतिशत पठनबोध क्षमता भएको विद्यार्थीहरू रहेको पाइन्छ । यसरी समग्र मध्यमानका आधारमा निजी विद्यालयका बहुसङ्ख्यक विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा माथि र अल्पसङ्ख्यक विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा तल रहनुले निजी विद्यालयका कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता सन्तोषजनक देखिन्छ । त्यसैगरी सार्वजनिक विद्यालयतर्फ समग्र मध्यमानलाई आधार मानी हेर्दा ३० प्रतिशत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता मध्यमानभन्दा माथि र ७० प्रतिशत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता मध्यमानभन्दा तल रहेको देखिन्छ । यहाँ मध्यमानभन्दा माथि र मध्यमानभन्दा तलको अन्तर बढी देखिन्छ, जसमा बहुसंख्यक विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा तल र अल्पसङ्ख्यक विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा माथि देखिनुले सार्वजनिक विद्यालयका कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता ज्यादै कमजोर रहेको देखिन्छ ।

भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा नेपाली मातृभाषीतर्फ ५० जना र नेपाली दोस्रो भाषीतर्फ ५० जना विद्यार्थीहरू समावेश गरिएको छ । समग्र मध्यमानलाई आधार मानी नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीहरूलाई केलाउँदा ४४ प्रतिशत विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा माथि रहेको देखिन्छ । मध्यमानभन्दा माथि थोरै प्रतिशत र मध्यमानभन्दा तल धेरै प्रतिशत विद्यार्थीहरू भएकाले नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता सन्तोषजनक भएको देखिँदैन । नेपाली विमातृभाषीतर्फ ३२ प्रतिशत विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा माथि र ६८ प्रतिशत विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा तल रहेको देखिन्छ । मध्यमानभन्दा माथि र

मध्यमानभन्दा तलको अन्तर फराकिलो भएकाले बढी प्रतिशत विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा तल रहेकाले नेपाली विमातृभाषी विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता पनि ज्यादै कमजोर भएको पुष्टि हुन्छ ।

४.५ समग्र मध्यमान र मानक विचलनका आधारमा विद्यार्थीहरूको समूहगत दृष्टांश पठनबोध क्षमताको स्थिति

सङ्कलित तथ्याङ्कबाट समग्र मध्यमान र मानक विचलनका आधारमा विद्यार्थीहरूको समूहगत दृष्टांश पठनबोध क्षमताको स्थितिलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका ६

समग्र मध्यमान र मानक विचलनका आधारमा विद्यार्थीहरूको समूहगत दृष्टांश पठनबोध क्षमताको स्थिति

कुल विद्यार्थी संख्या	समग्र मध्यमान	समग्र मानक विचलन	समूह	समूहगत सङ्ख्या	मध्यमानभन्दा माथि		मध्यमानभन्दा तल	
					सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१००	१७.१९	३.१२	लिङ्ग					
			छात्र	५०	२७	५४	२३	४६
			छात्रा	५०	१५	३०	३५	७०
			विद्यालयको प्रकृति					
			संस्थागत	५०	३०	६०	२०	४०
			सामुदायिक	५०	१८	३६	३२	६४
			भाषिक पृष्ठभूमि					
			पहिलो नेपाली मातृभाषी	५०	२४	४८	२६	५२
दोस्रो नेपाली भाषी	५०	१८	३६	३२	६४			

(स्रोत: स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त)

उपर्युक्त तालिकामा जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या १०० जना रहेका छन् । दृष्टांश पठनबोध क्षमताको समग्र मध्यमान १७.१९ रहेको छ भने समग्र मानक विचलन ३.१२ रहेको छ । उक्त मध्यमान र मानक विचलनलाई आधार मानी विभिन्न समूहका विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमतालाई केलाउँदा निम्नानुसारको अवस्था देखिन्छ :

लैङ्गिकताका आधारमा विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमतालाई केलाउँदा छात्रतर्फ ५० र छात्रातर्फ ५० जना विद्यार्थीहरू रहेका छन् । समग्र दृष्टांश पठनबोध

क्षमताको मध्यमान १७.१९ लाई आधार मानेर हेदा छात्रतर्फ ५४ प्रतिशत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता मध्यमानभन्दा माथि र ४६ प्रतिशत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता मध्यमानभन्दा तल रहेका छन् । मध्यमानभन्दा माथि र तलको प्रतिशतमा खासै अन्तर नरहे पनि छात्रहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमता केही मात्रामा सन्तोषजनक देखिन्छ । छात्रातर्फ मध्यमानभन्दा माथि ३० प्रतिशत र मध्यमानभन्दा तल ७० प्रतिशत विद्यार्थीहरू रहेका छन् । यसरी मध्यमानभन्दा माथि र मध्यमानभन्दा तलको प्रतिशतमा धेरै अन्तर देखिएकाले छात्राहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमता ज्यादै कमजोर देखिन्छ । छात्र र छात्राहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमतालाई हेर्दा मध्यमानभन्दा धेरै विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या कम भएकोले खासै राम्रो देखिँदैन ।

विद्यालयको प्रकृतिका आधारमा माथिको तालिकामा देखिए अनुसार सामुदायिक विद्यालयतर्फ ५० जना र सार्वजनिक विद्यालयतर्फ ५० जना विद्यार्थीहरू रहेका छन् । समग्र दृष्टांश पठनबोध क्षमताको मध्यमान १७.१९ लाई आधार मानी हेदा निजी क्षेत्रका विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमता ६० प्रतिशत मध्यमानभन्दा माथि र ४० प्रतिशत मध्यमानभन्दा तल रहेको देखिन्छ । यसरी बहुसङ्ख्यक विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमता मध्यमानभन्दा माथि रहेकाले संस्थागत विद्यालयका अन्तर्गत कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको समग्र दृष्टांश पठनबोध क्षमता सन्तोषजनक रहेको पाइन्छ । सामुदायिक विद्यालयतर्फ ३६ प्रतिशत विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा माथि र ६४ प्रतिशत विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा तल रहेको देखिन्छ । यसरी सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमता सन्तोषजनक देखिँदैन ।

भाषिक पृष्ठभूमिका दृष्टिले विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमता हेर्दा नेपाली मातृभाषी ५० जना र नेपाली दोस्रो भाषीतर्फ ५० जना विद्यार्थीहरू रहेका छन् । मध्यमान १७.१९ लाई आधार मानी हेर्दा नेपाली मातृभाषीतर्फका ४८ प्रतिशत विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा माथि र ५२ प्रतिशत विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा तल देखिन्छन् । प्रतिशतका आधारमा मध्यमानभन्दा माथि र तल खासै अन्तर नदेखिए तापनि नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमता खासै राम्रो देखिँदैन । त्यसैगरी नेपाली विमातृभाषी विद्यार्थीतर्फ ३६ प्रतिशत मध्यमानभन्दा माथि र ६४ प्रतिशत विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा तल रहेको देखिन्छ । यहाँ मध्यमानभन्दा माथि र मध्यमानभन्दा तल धेरै अन्तर देखियो । अल्पसङ्ख्यक विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा माथि देखिनुले नेपाली विमातृभाषी विद्यार्थीहरूको

दृष्टांश पठनबोध क्षमता पनि ज्यादै कमजोर रहेको पुष्टि हुन्छ । विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमतालाई हेर्दा समग्र मानक विचलन ३.१२ देखिनुले दृष्टांश पठनबोध क्षमताको स्तर त्यति विचलित नभएर एकरूपता नै देखिन्छ ।

४.६ विभिन्न समूहबीच पठनबोध क्षमताको तुलनात्मक विश्लेषण

प्रस्तुत अध्ययनमा समग्र विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने क्रममा लैङ्गिक आधारमा छात्र र छात्राबीच तुलना, भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा नेपाली मातृभाषी र नेपाली दोस्रो भाषीबीच तुलना, विद्यालयका प्रकृतिका आधारमा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयबीच तुलना गरी अध्ययन गरिएको छ ।

४.६.१ पठनबोध क्षमतामा लैङ्गिक आधारमा छात्र र छात्राबीचको तुलना

सङ्कलित तथ्याङ्कबाट पठनबोध क्षमताका विभिन्न समूहहरूको तुलनात्मक स्थितिलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका ७

पठनबोध क्षमताको लैङ्गिकताका आधारमा छात्र र छात्राबीच तुलना

समूह	सङ्ख्या	मध्यमान	समग्र मध्यमान	मानक विचलन	समग्र मानक विचलन
छात्र	५०	३४.८	३३.६५	२.४६	२.७९
छात्रा	५०	३२.५		२.९८	

(स्रोत: स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त)

उपर्युक्त तालिकामा समग्र विद्यार्थीहरूको लैङ्गिक आधारमा विभाजन गरी छात्र ५० र छात्रातर्फ ५० जना विद्यार्थीहरूलाई समावेश गरिएको छ । उक्त तालिकामा समग्र मध्यमान ३३.६५ रहेको छ भने समूहगत रूपमा छात्र विद्यार्थीहरूको मध्यमान ३४.८ प्रतिशत रहेको छ भने समूहगत रूपमा छात्र विद्यार्थीहरूको मध्यमान ३२.५ रहेको देखिन्छ । यसैगरी उक्त तालिकामा समग्र मानक विचलन २.७९ छ भने समूहगत रूपमा छात्रातर्फको मानक विचलन २.७९ रहेको छ भने समग्र रूपमा हेर्दा छात्रातर्फको मानक विचलन २.४६ र छात्रातर्फको मानक विचलन २.९८ रहेको पाइन्छ ।

लैङ्गिकताको आधारमा समग्र मध्यमान ३३.६५ लाई आधार मानी छात्र र छात्रा विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको तुलनात्मक विश्लेषण गर्दा छात्राहरूको पठनबोध क्षमताभन्दा छात्रहरूको पठनबोध क्षमता सन्तोषजनक देखिन्छ । अर्थात् छात्रतर्फ समग्र मध्यमानभन्दा १.१५ बढी हुनुले उक्त कुराको पुष्टि गर्दछ । त्यसैगरी छात्रातर्फको पठनबोध क्षमताको स्थिति समग्र मध्यमानभन्दा १.१५ ले कम देखिनुले त्यति सन्तोषजनक मान्न सकिँदैन । समग्रमा यस अध्ययनमा मध्यमानका आधारमा छात्र र छात्रा विद्यार्थीहरूबीच देखापरेको पठनबोध क्षमता सामान्य रहेको मान्न सकिन्छ । तर यी दुवै समूहबीच अन्तर केलाउँदा "T" को मान ०.०५ सार्थकताको तहमा हेर्दा उक्त समूहको पठनबोध क्षमतामा अन्तर भएको पाइन्छ ।

४.६.२ पठनबोध क्षमतामा विद्यालयको प्रकृतिका आधारमा सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयबीचको तुलना

सङ्कलित तथ्याङ्कबाट पठनबोध क्षमतामा विद्यालयको प्रकृतिका आधारमा सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयबीचको तुलना तलको तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका ८

पठनबोध क्षमतामा विद्यालयको प्रकृतिका आधारमा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयहरूबीचको तुलना

समूह	सङ्ख्या	मध्यमान	समग्र मध्यमान	मानक विचलन	समग्र मानक विचलन
संस्थागत	५०	३४.८	३३.६५	२.६१	२.७८
सामुदायिक	५०	३२.८		२.८३	

(स्रोत: स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त)

उपर्युक्त तालिकामा निजी रूपमा सञ्चालित संस्थागत पाँचवटा विद्यालय र सार्वजनिक रूपमा सञ्चालित पाँचवटा सामुदायिक विद्यालयबाट ५०-५० जना विद्यार्थीहरूलाई प्रतिनिधि नमुना छनोटको रूपमा समावेश गरिएको छ । समूहको समग्र मध्यमान ३३.६५ रहेको छ भने संस्थागततर्फका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको मध्यमान ३४.८ प्रतिशत रहेको, सामुदायिकतर्फका विद्यार्थीहरूको मध्यमान ३२.५ रहेको देखिन्छ ।

यसरी उक्त समूहको समग्र मानक विचलन २.७८ छ भने समूहगत रूपमा संस्थागत विद्यालयतर्फको मानक विचलन २.६१ र सामुदायिक विद्यालयतर्फको मानक विचलन २.८३ रहेको देखिन्छ ।

समग्र मध्यमानलाई आधार मानी उक्त समूहगत मध्यमानलाई हेर्दा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूको मध्यमान १.१५ बढी रहेको छ भने सामुदायिक विद्यालयतर्फका विद्यार्थीहरूको मध्यमान १.१५ ले तल रहेको पाइन्छ । उक्त तथ्याङ्कलाई आधार मानी संस्थागत र सामुदायिक विद्यालयतर्फका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको तुलनात्मक विश्लेषण गर्दा सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूको तुलनामा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता उच्च रहेको कुरा स्पष्ट हुन्छ । सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूको तुलनामा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको मध्यमान २.३ ले बढी रहनुले उक्त कुराको पुष्टि हुन्छ ।

४.६.३ पठनबोध क्षमतामा भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा नेपाली मातृभाषी र नेपाली विमातृभाषी विद्यार्थीबीचको तुलना

सङ्कलित तथ्याङ्कबाट पठनबोध क्षमतामा भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा नेपाली मातृभाषी र नेपाली विमातृभाषी विद्यार्थीहरूबीचको तुलना तलको तालिकामा निम्नानुसार देखाइएको छ :

तालिका ९

भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा नेपाली मातृभाषी र नेपाली विमातृभाषी विद्यार्थीहरूबीचको तुलना

समूह	सङ्ख्या	मध्यमान	समग्र मध्यमान	मानक विचलन	समग्र मानक विचलन
नेपाली मातृभाषी	५०	३४.२४	३३.६५	२.३१	२.६८
नेपाली विमातृभाषी	५०	३३.०६		२.९७	

(स्रोत: स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त)

उपर्युक्त तालिकामा भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा नेपाली मातृभाषीतर्फ ५० जना र नेपाली विमातृभाषीतर्फ ५० जना विद्यार्थीहरूलाई समावेश गरिएको छ । उक्त समूहको

समग्र मध्यमान ३३.६५ रहेको छ भने नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीहरूको मध्यमान ३४.२४ र नेपाली विमातृभाषी विद्यार्थीहरूको मध्यमान ३३.०६ रहेको पाइन्छ । उक्त समूहको समग्र मानक विचलन २.६८ रहेको छ भने नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीहरूको मानक विचलन ३.३१ र नेपाली विमातृभाषी विद्यार्थीहरूको मानक विचलन २.९७ रहेको देखिन्छ ।

समग्र मध्यमानलाई आधार मानेर हेर्दा नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता सन्तोषजनक रहेको देखिन्छ । समग्र मध्यमान ३३.६५ भन्दा नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीहरूको मध्यमान ०.५९ ले बढी हुनुले उक्त कुराको पुष्टि गर्दछ । त्यसैगरी नेपाली विमातृभाषी विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमतालाई समग्र मध्यमानका आधारमा विश्लेषण गर्दा उक्त समूहको पठनबोध क्षमता केही मात्रामा कमजोर रहेको पाइन्छ । समग्र मध्यमानभन्दा नेपाली विमातृभाषी विद्यार्थीहरूको मध्यमान ०.५९ ले कम रहनुले उक्त कुराको पुष्टि हुन्छ । यसरी उक्त समूहबीच विद्यार्थीहरूको मध्यमानका आधारमा तुलनात्मक रूपमा विश्लेषण गर्दा नेपाली विमातृभाषी विद्यार्थीहरूभन्दा नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता केही मात्रामा उच्च रहेको देखिन्छ ।

परिच्छेद पाँच

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

५.१ सारांश

प्रस्तुत शोधकार्य नवलपरासी जिल्लाभित्रका पाँच सामुदायिक र पाँच संस्थागत गरी दशवटा विद्यालयमा कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन शीर्षकमा केन्द्रित रहेको छ । यो शोधकार्य पाँच परिच्छेदमा समाविष्ट रहेको छ । परिच्छेद एकदेखि चारसम्मको सारांशलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

प्रस्तुत शोधकार्यको परिच्छेद एकमा पठनबोध सम्बन्धी विषय परिचय समावेश गरिएको छ । त्यसैगरी यसमा अध्ययनका समस्या, शोधकार्यको उद्देश्य, अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता, शोधको औचित्य र शोधको सीमाको चर्चा गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यको परिच्छेद दुईमा पूर्वकार्यको समीक्षाअन्तर्गत पुस्तक समीक्षा; शोध समीक्षा, बोधको परिचय, बोधका प्रकार, पठनबोधका तहहरू, पठनबोधमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरू, पठनबोधको महत्त्व, पठनबोध शिक्षणको प्रयोजन, पठनबोध शिक्षणका उद्देश्यहरू, पठनबोध शिक्षणका कार्यकलाप तथा पठनबोध शिक्षणको क्रमको चर्चा गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यको परिच्छेद तीनमा शोधविधि र अध्ययन प्रक्रिया रहेको छ । जसमा जनसङ्ख्या र प्रतिनिधि नमुना छनोट, सामग्री छनोट र निर्माण, तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरू, तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण तथा अध्ययनको रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यको अध्याय चारमा परिचय, समग्र विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन र विश्लेषण, विद्यालयको प्रकृतिका आधारमा पठनबोध क्षमताको अध्ययन र विश्लेषण, लैङ्गिकताका आधारमा छात्र र छात्राहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन र विश्लेषण तथा आवश्यकताअनुसार अन्य छुट्टा-छुट्टै शीर्षकहरूको परिचर्चा गरिएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

प्रस्तुत शोधमा प्रस्तुत अध्ययनमा नवलपरासी जिल्लाअन्तर्गतका पाँच सामुदायिक र पाँच संस्थागत गरी दशवटा विद्यालयका कक्षा आठमा अध्ययनरत सम्पूर्ण विद्यार्थीहरूलाई जनसङ्ख्याको रूपमा लिइएको छ । जसमा सामुदायिक विद्यालयतर्फ श्री नवजागरण

माध्यमिक विद्यालय, चोरमारा; श्री दुर्गा आधारभूत विद्यालय, चोरमारा टाँडी; श्री विन्देश्वरी आधारभूत विद्यालय, बाघखोर; श्री जनता माध्यमिक विद्यालय, हर्दिया; श्री लोकसेवा उच्च माध्यमिक विद्यालय, वसन्तपुर र संस्थागत विद्यालयतर्फ नवलपुर आवासीय उच्च माध्यमिक विद्यालय, चोरमारा; नेपाल ग्रिन भ्याली सेकेन्डरी इङ्ग्लिस बोर्डिङ स्कूल, भागरा; शान्ति निकेतन सेकेन्डरी इङ्ग्लिस बोर्डिङ स्कूल, गिरुवारी; भू.पू. सैनिक प्रभात एकेडेमी स्कूल, गिरुवारी र अर्पण सेकेन्डरी इङ्ग्लिस बोर्डिङ स्कूल, भ्यालबास गरी दशवटा विद्यालयहरू छनोट गरिएको छ । प्रतिनिधि नमुनाका रूपमा प्रत्येक विद्यालयबाट १०/१० जनाका दरले जम्मा १०० जना विद्यार्थी छनोट गरिएको र ती विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) समग्र पठनबोध क्षमताको स्थितिमा विद्यार्थीहरूको क्षमतालाई प्रतिशतमा गणना गर्दा ९९ प्रतिशत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता ५० प्रतिशतभन्दा बढी देखिएकाले विद्यार्थीहरूको समग्र पठनबोध क्षमता सन्तोषजनक रहेको पाइन्छ ।
- (ख) समग्र पठनबोध क्षमतामा विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको मध्यमानलाई आधार मानी हेर्दा मध्यमानभन्दा माथि कम प्रतिशत विद्यार्थीहरू र मध्यमानभन्दा तल बढी प्रतिशत विद्यार्थीहरू देखिनुले समग्र विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता सन्तोषजनक पाइँदैन ।
- (ग) समग्र विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमताको स्थितिलाई प्रतिशतका आधारमा गणना गर्दा ५० प्रतिशतभन्दा माथि पठनबोध क्षमता भएका विद्यार्थीहरूको प्रतिशत ५६ रहेकाले र ७५ प्रतिशतभन्दा माथि पठनबोध क्षमता भएका विद्यार्थी ४२ प्रतिशत रहेकाले विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमता मध्यम खालको रहेको पाइन्छ ।
- (घ) समग्र विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमताको स्थितिलाई मध्यमानका आधारमा हेर्दा मध्यमानभन्दा माथि र तलको अन्तर हेर्दा १६ प्रतिशत बढी विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा तल रहेकाले विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमता सन्तोषजनक पाइँदैन ।

- (ड) विद्यार्थीहरूको लैङ्गिक समूहमा बाँडेर हेर्दा समग्र छात्र विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमतालाई समग्र मध्यमानका आधारमा हेर्दा ४८ प्रतिशत विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा माथि र ५२ प्रतिशत विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा तल रहनाले छात्र समूहको विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता मध्यमानभन्दा माथि ३० प्रतिशत र मध्यमानभन्दा तल ७० प्रतिशत विद्यार्थीहरू रहनुले छात्रा समूहका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता पनि सन्तोषजनक पाइँदैन ।
- (च) समग्र मध्यमानलाई आधार मानी समूहगत रूपमा विद्यालयको प्रकृतिका आधारमा हेर्दा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा माथि बहुसङ्ख्यक र सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा माथि अल्पसङ्ख्यक रहनुले संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता सन्तोषजनक पाइँदैन भने सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता कमजोर पाइन्छ ।
- (छ) भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा समग्र मध्यमानका आधारमा हेर्दा नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता नेपाली विमातृभाषी विद्यार्थीहरूको भन्दा बढी रहेको पाइन्छ, तापनि नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता पनि सन्तोषजनक रहेको पाइँदैन ।
- (ज) विद्यार्थीहरूको समग्र दृष्टांश मध्यमानका आधारमा दृष्टांश पठनबोध क्षमतालाई लैङ्गिकताका दृष्टिले छात्र र छात्रा विद्यार्थी समूहको दृष्टांश पठनबोध क्षमता छात्र समूहको विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमताभन्दा केही उच्च रहेको पाइन्छ ।
- (झ) विद्यालयको प्रकृतिका आधारमा संस्थागत र सामुदायिक विद्यालयतर्फका विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमतालाई समग्र दृष्टांश मध्यमानका आधारमा विश्लेषण गर्दा निजी विद्यालयतर्फका विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमता उच्च र सामुदायिक विद्यालयतर्फका विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमता कमजोर रहेको पाइन्छ ।
- (ञ) भाषिक पृष्ठभूमिका दृष्टिले विद्यार्थीहरूको दृष्टांश पठनबोध क्षमतालाई हेर्दा नेपाली मातृभाषीतर्फ अल्पसङ्ख्यक विद्यार्थीहरू मध्यमानभन्दा तल देखिनुले

नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता सन्तोषजनक पाइन्छ, भने नेपाली विमातृभाषी विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता मध्यमानभन्दा तल बहसङ्ख्यक विद्यार्थीहरू देखिनुले सन्तोषजनक पाइँदैन ।

५.३ सुभाउहरू

नवलपरासी जिल्लाका पाँचवटा सामुदायिक र पाँचवटा संस्थागत विद्यालयहरूमा कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता सम्बन्धी गरिएको यस अध्ययन र विश्लेषणबाट प्राप्त निष्कर्षका आधारमा निम्नलिखित सुभाउहरू प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) भाषिक सीप विकासका लागि पठनबोध क्षमता अति आवश्यक भएको कुरालाई मध्यनजर गरी पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक निर्माणका क्रममा पठनबोधसम्बन्धी क्रियाकलापहरू समावेश गर्नु पर्दछ ।
- (ख) विद्यार्थीहरूबाट पठनबोधसम्बन्धी अभ्यास गराउँदा पाठ्यपुस्तकमा समावेश भएका पाठहरूबाट मात्र नगराएर अन्य स्तर सुहाउँदा र उपयुक्त विषयवस्तुहरूबाट पठनबोधसम्बन्धी अभ्यास गर्नु पर्दछ ।
- (ग) सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमता अभिवृद्धि गर्नका लागि उक्त विद्यालयका विद्यार्थीहरूको बढी चापलाई नियन्त्रण गरी विभिन्न सन्दर्भ सामग्री, पत्रपत्रिका आदिको व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।
- (घ) नेपाली विषयप्रतिको गलत धारणाका कारण तालिम अप्राप्त जुनसुकै विषयका शिक्षकद्वारा शिक्षण गर्ने परिपाटीको अन्त्य गरी अनिवार्य रूपमा तालिमप्राप्त शिक्षकद्वारा शिक्षण गर्नु पर्दछ ।
- (ङ) कक्षा शिक्षणमा शिक्षकमात्र सक्रिय नभई सकेसम्म विद्यार्थीहरूलाई पनि सक्रिय बन्नु पर्दछ ।
- (च) नेपाली विमातृभाषी विद्यार्थीहरूलाई पनि नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीहरू सरह अगाडि ल्याउनका लागि सकेसम्म अध्ययनमा सक्रियता बढाउन प्रेरित गर्नु पर्दछ ।

- (छ) पठनबोध क्षमता विकासका लागि तल्लो तहदेखि नै विषयवस्तु चयन गर्दा स्थानीयता, लैङ्गिकता, भाषा, उमेर, कक्षा, तह आदि विविध पक्षलाई ध्यान दिई रोचक विषयवस्तु समावेश गर्नु पर्दछ ।
- (ज) विद्यालयको तल्लो तहदेखि नै निगमनात्मक विधिलाई प्राथमिकता दिई पढ-पढ विधि अपनाई कक्षा शिक्षण गर्ने परिपाटीलाई अन्त्य गर्नु पर्दछ ।
- (झ) भाषिक क्षमता विकास गराउन कक्षा शिक्षणमा पठनबोधसम्बन्धी क्रियाकलाप समावेश गर्नु पर्दछ ।

५.४ उपयोगिता

कुनैपनि शोधकर्ताले जुन कुनै पनि विषयमा शोध अध्ययन गरिसकेपछि, शोधकर्ता निष्कर्षमा पुग्दछ । यसले नीतिगत तथा प्रयोगगत तहमा आवश्यक परिवर्तन गर्नका लागि मार्गनिर्देशन गर्दछ । यसलाई बुँदागत रूपमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

५.४.१ नीतिगत तह

- (क) विद्यालय तहको पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्दा पठनबोधलाई बढी ध्यान दिनु पर्ने कुराको बोध गराउँछ ।
- (ख) यस अध्ययनबाट भाषिक क्षमता र अध्ययनको स्तरलाई मनन गरी शिक्षण कार्यकलापमा परिवर्तन ल्याई आवश्यकताअनुसार शिक्षण विधि अपनाउन सकिन्छ ।
- (ग) विद्यालय तहको पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा आवश्यक सामग्री निर्माण गर्न सजिलो हुने देखिन्छ ।

५.४.२ प्रयोगात्मक तह

- (क) यस अध्ययनले विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमतासम्बन्धी आगामी वर्षमा गरिने अनुसन्धानका लागि समस्याको पहिचान गराउन सहयोग पुऱ्याउने छ ।
- (ख) भविष्यमा सम्बन्धी हुने अनुसन्धानको लागि उद्देश्य र विधि छनोट गर्न तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने तरिका बुझ्न, शोध प्रस्ताव निर्माण गर्न र पूर्वकार्यको समीक्षा गर्न सहयोग पुग्ने छ ।

(ग) यस अध्ययनले छात्र, छात्रा एवम् नेपाली दोस्रो भाषी हुने र नेपाली मातृभाषी हुने विद्यार्थीहरूका बीचमा देखिएका पठनबोध क्षमतामा हुने असमानता पहिचान गरी समानता कायम गर्न सम्बन्धित विषय विशेषज्ञ, विषय शिक्षक, पाठ्यपुस्तक, शिक्षक निर्देशिका, तालिका पुस्तिका लगायत नेपाली विषयको विषयगत पाठ्यक्रमलाई आवश्यक रणनीति निर्माण गर्न सहयोग पुग्नेछ ।

५.५ भावी अध्ययनका लागि सम्भावित शीर्षकहरू

अनुसन्धान निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हो । यसको गन्तव्य कहिल्यै पुरा हुँदैन । एउटा सानो अनुसन्धानले कुनै पनि विषयको सम्पूर्णताको खोजी गर्न सकिँदैन । यसका विभिन्न सीमा र अवरोधहरू हुन्छन् । अनुसन्धान भनेको ठूलो महासागरबाट आफूले चाहे जति पानीको तृष्णा मेटाउनु सरह हो । किनकि यसको पूर्ण र अन्त्य हुँदैन । यसलाई सबै पक्षबाट निरन्तरता दिनु पर्दछ । त्यसैले प्रस्तुत अध्ययनका सन्दर्भमा रहेर निम्नलिखित शीर्षकमा भावी अनुसन्धान हुनु आवश्यक ठानेकी छु :

- (क) कक्षा नौमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको सारांश लेखन क्षमताको अध्ययन,
- (ख) कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको श्रुतिबोध क्षमताको अध्ययन,
- (ग) विद्यार्थीहरूको पत्रपत्रिका, लेखरचना सम्बन्धी पठनबोध क्षमताको अध्ययन,
- (घ) पठनबोध क्षमता विकासका लागि शिक्षण क्रियाकलापको भूमिका सम्बन्धी अध्ययन,
- (ङ) कक्षा दशमा अध्ययनरत विद्यार्थीको पद्यांश पठनबोध क्षमताको अध्ययन ।

सन्दर्भग्रन्थसूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६३), *नेपाली भाषा शिक्षण* (आठौं संस्क.), काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५७), *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- आचार्य, अञ्जना (२०६९), 'कक्षा सातमा अध्ययनरत विद्यार्थीको पठनबोध क्षमताको अध्ययन', स्नातकोत्तर शोधपत्र, चितवन : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस ।
- उपाध्याय, गौतम गुरुप्रसाद (२०६०), 'कक्षा नौमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन', स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, केन्द्रीय क्याम्पस, त्रि.वि. ।
- ओझा, महिता (२०६९), 'सङ्खुवासभा जिल्लाका कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन', अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, कीर्तिपुर : शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग ।
- के.सी., नवराज (२०६४), 'लमजुङ जिल्लाका कक्षा छमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन', स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : केन्द्रीय नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, केन्द्रीय क्याम्पस, त्रि.वि. ।
- घिमिरे, रञ्जना (२०६९), 'भापा जिल्ला कक्षा सातमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन', स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय कीर्तिपुर: शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग ।
- ज्ञवाली, शोभा (२०६९), 'कक्षा पाँचमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन', स्नातकोत्तर शोधपत्र, चितवन : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६५), *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- ढुङ्गाना, कुलप्रसाद, जमुनाकुमारी जोशी र खड्कबहादुर बि.क. (२०६८), 'चितवन जिल्लाका कक्षा दशमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन', लघु शोधपत्र, चितवन : नेपाली विभाग, बालकुमारी कलेज ।

पन्त, ध्रुवप्रसाद (२०६७), 'रसुवा जिल्लाका कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन', स्नातकोत्तर शोधपत्र, काठमाडौँ : केन्द्रीय नेपाली भाषा शिक्षण विभाग, त्रि.वि. ।

पोखरेल, लक्ष्मी (२०७२), 'कक्षा नौमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन', अप्रकाशित शोधपत्र, चितवन : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस ।

पौडेल, टड्कनाथ (२०६७), 'पर्वत जिल्लामा कक्षा दशमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन', स्नातकोत्तर शोधपत्र, काठमाडौँ : केन्द्रीय नेपाली भाषा शिक्षण विभाग त्रि.वि. ।

भण्डारी, पारसमणि (२०६६), 'कक्षा चारका विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन', लघु अनुसन्धान प्रतिवेदन, काठमाडौँ : केन्द्रीय नेपाली भाषा शिक्षण विभाग, त्रि.वि. ।

यादव, सञ्जयकुमार (२०६८), 'कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन', स्नातकोत्तर शोधपत्र, काठमाडौँ : केन्द्रीय नेपाली भाषा शिक्षण विभाग, त्रि. वि. ।

शर्मा, केदारप्रसाद र माधवप्रसाद पौडेल (२०६३), *नेपाली भाषा शिक्षण*, आठौँ संस्करण काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

पठनबोध क्षमताको अध्ययनमा प्रयोग गरिएको अनुच्छेद

१. तलको अनुच्छेद पढी सोधिएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् ।

१०

मानिस बौद्धिक क्षमता भएको प्राणी हो । मानिसमध्ये कतिपय यस्ता प्रतिभाशाली मानिसले विश्वलाई चकित पारेका छन् । तीमध्ये साहित्यकार रवीन्द्रनाथ ठाकुर यस्तै प्रतिभाशाली व्यक्ति हुन् । उनी विश्व विख्यात नोबेल पुरस्कार जित्ने पहिलो एसियाली साहित्यकारको उच्च स्थानमा राखिन्छ । उनले पाँच वर्षको कलिलो उमेरमा नै कविता रचेर आफ्ना गुरुहरूलाई समेत छक्क पारेका थिए । अहिले उनका रचना भारत र बङ्गलादेशका राष्ट्रिय गान बनेका छन् । यो विश्वमा कसैले हासिल गर्न नसकेको गौरवमय प्रतिष्ठा हो । उनी कवि, कथाकार, उपन्यासकार, नाटककार र चित्रकारका रूपमा पनि प्रसिद्ध छन् ।

रवीन्द्रनाथ ठाकुरको जन्म सन् १८६१ मे ७ मा भएको थियो । उनी भारतस्थित कोलकाताको जोडासाँकु भन्ने ठाउँमा जन्मेका थिए । उनका बाजे द्वारकानाथ त्यस क्षेत्रका प्रख्यात व्यक्ति थिए । उनका पिताको नाम देवेन्द्रनाथ र माताको नाम शारदादेवी थियो । उनको परिवार शिक्षित र सम्पन्न थियो । उनी सात जना दाजुभाइमध्ये कान्छा थिए । सानैमा उनलाई पढाउनका लागि विद्यालय भर्ना गरियो । उनी विद्यालयको सीमित वातावरणमा भन्दा स्वतन्त्र रहेर खुला वातावरणमा सिक्न चाहन्थे । त्यसैले घरमा हुने साहित्य, सङ्गीत र चित्रकलासम्बन्धी उनी विशेष ध्यान दिन्थे । यो कुरा उनलाई घरमै पढ्ने र सङ्गीतको अभ्यास गराउने व्यवस्था गरियो । रवीन्द्रनाथ ठाकुरले एघार वर्षकै उमेरमा *पृथ्वी पराजय* नामक गहकिलो नाटक लेखे । त्यसै वर्ष रवीन्द्रनाथकै रुचीअनुसार उनलाई बुबाले प्रकृतिको विचित्र स्थल हिमालय भ्रमण गर्न लगे । त्यस बेला उनले महासागरदेखि हिमालसम्मको जीवन र जगत्सम्बन्धी फराकिलो अनुभव बटुले । त्यसै मौकामा विभिन्न क्षेत्रका मानिस र तिनले भोगेका दुःख, कष्ट, शोषण, उत्पीडनलाई उनले नजिकैबाट बुझ्न पाए । उनका अनुभवहरूको छाप साहित्यिक कृतिहरूमा पाइन्छ । चौध वर्षको बाल्यकालमा सोह्र सय हरफको 'वनफूल' कविता लेखी उनले सबैलाई विस्मित पारे । यसरी उनी साहित्यकारका रूपमा जताततै प्रसिद्ध हुन थाले ।

क) रवीन्द्रनाथको बाल्यकाल कसरी बितेको थियो ?

ख) रवीन्द्रनाथले हिमालको यात्राबाट के-के अनुभव बटुले ?

परिशिष्ट 'ख'

पठनबोध क्षमताको अध्ययनको नमुना मूल्याङ्कन तालिका

क्र.सं.	शीर्षक	अङ्क
१	यान्त्रिक पक्ष	१०
२	शब्द छनोट तथा प्रयोजन	१०
३	व्याकरण	१०
४	सङ्गठन	१०
५	विषयवस्तुको ज्ञान, अवधारणा	६०
	जम्मा	१००

परिशिष्ट 'ग'

अध्ययनमा सहयोगी विद्यालयको नामावली

सामुदायिक विद्यालयतर्फ

- (क) श्री नवजागरण माध्यमिक विद्यालय, चोरमारा
- (ख) श्री दुर्गा आधारभूत विद्यालय, चोरमारा टाँडी
- (ग) श्री विन्देश्वरी आधारभूत विद्यालय, बाघखोर
- (घ) श्री जनता माध्यमिक विद्यालय, हर्दिया
- (ङ) श्री लोकसेवा उच्च माध्यमिक विद्यालय, वसन्तपुर

संस्थागत विद्यालयतर्फ

- (क) नवलपुर आवासीय उच्च माध्यमिक विद्यालय, चोरमारा
- (ख) नेपाल ग्रिन भ्याली सेकेन्डरी इङ्ग्लिस बोर्डिङ स्कुल, भागरा
- (ग) शान्ति निकेतन सेकेन्डरी इङ्ग्लिस बोर्डिङ स्कुल, गिरुवारी
- (घ) भू.पू. सैनिक प्रभात एकेडेमी स्कुल, गिरुवारी
- (ङ) अर्पण सेकेन्डरी इङ्ग्लिस बोर्डिङ स्कुल, भयालवास

व्यक्तिवृत्त

नाम	:	सरस्वती पाठक
जन्म मिति	:	२०४६/०६/१९
लिङ्ग	:	महिला
पिता	:	स्व. मुकुन्दप्रसाद पाठक
माता	:	टुकादेवी पाठक
पति	:	जगन्नाथ पाण्डे
स्थायी ठेगाना	:	होप्सेकोट-३, बेलहानी, नवलपरासी
राष्ट्रियता	:	नेपाली
भाषा	:	नेपाली
धर्म	:	हिन्दू
सम्पर्क नं.	:	९८१७४८७२६५

शैक्षिक योग्यता

- १) प्रवेशिका (एस.एल.सी.) : श्री नवजागरण मा.वि., मध्यविन्दु-७, चोरमारा
- २) प्रविणता प्रमाणपत्र तह : श्री नवजागरण बहुमुखी क्याम्पस, मध्यविन्दु-७, चोरमारा
- ३) स्नातक तह : श्री नवजागरण बहुमुखी क्याम्पस, मध्यविन्दु-७, चोरमारा
- ४) स्नातकोत्तर : सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर-१०, चितवन